

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 13, Sayı 35, Mart 2026 / Volume 13, Issue 35, March 2026

Makale Türü/Article Types: İnceleme Makalesi/Review Article

Geliş/Received: 21.08.2025

Kabul/Accepted: 09.01.2026

DOI: 10.17822/omad.133502

Atıf/Citation: Murat POLAT “ Osmanlı Diplomasisi ve İslamî

Dayanışma: Endülüs'ün Düşüşünün Ardından Moriskolar ve

Osmanlı Devleti”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 13/35

(2026): 24-55.

Murat POLAT

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, email: osmaniyeimuratpolat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8089-5876>

Osmanlı Diplomasisi ve İslamî Dayanışma: Endülüs'ün Düşüşünün Ardından Moriskolar ve Osmanlı Devleti

Ottoman Aid to Andalusian Muslims: A New Evaluation of the Morisco Issue through Archival Documents

Öz: Endülüs'teki sekiz asırlık İslam hâkimiyeti, 1492'de Gırnata'nın düşüşüyle son bulmuş ve arkalarında Morisko olarak anılan bir topluluk bırakmıştır. Hristiyanlaştırma ve baskı politikalarına maruz kalan Moriskolar, İspanya tarihinde derin bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu konudaki mevcut literatür, ağırlıklı olarak Batı ve Arap kaynaklarına dayanmakta; Osmanlı Devleti'nin rolüne dair sistematik incelemelerden yoksundur. Bu çalışma, söz konusu boşluğu Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden doldurmayı hedeflemektedir. Makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun Moriskolara yönelik siyasi, askerî ve insani yardım faaliyetlerini, Akdeniz siyaseti ve İslamî dayanışma çerçevesinde analiz etmektedir. Geleneksel tarih yazımından farklı olarak, meselenin Osmanlı perspektifinden ve birincil el kaynaklarla ele alınması çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Sonuç olarak, bu araştırma Osmanlı'nın, Morisko meselesini yalnızca bir insani kriz olarak değil, aynı zamanda küresel bir siyaset ve dini aidiyetin parçası olarak gördüğünü ortaya koymakta ve tarih yazımına yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz siyaseti, Beni Ahmer Emirliği, Gırnata, Osmanlı Devleti, Reconquista.

Abstract: The eight-century-long Muslim rule in Al-Andalus ended with the fall of Granada in 1492, leaving behind a community known as the Moriscos. Subjected to forced conversion and oppressive policies, the Moriscos represent a profound turning point in Spanish history. The existing literature on the subject relies predominantly on Western and Arabic sources, lacking systematic examinations of the Ottoman Empire's role. This study aims to fill this gap through an analysis of Ottoman archival documents. The article analyses the political, military, and humanitarian aid activities of the Ottoman Empire towards the Moriscos within the framework of Mediterranean politics and Islamic solidarity. Unlike traditional historiography, the study's original value lies in its approach to the issue from an Ottoman perspective using primary sources. Consequently, this research demonstrates that the Ottomans viewed the Morisco issue not merely as a humanitarian crisis but also as an integral part of global politics and religious solidarity, thereby introducing a novel perspective to the historiography.

Keywords: Mediterranean Politics, Nasrid Emirate, Granada, Ottoman Empire, Reconquista.

Extended Abstract: The nearly eight-century-long Muslim presence in Al-Andalus, which constituted one of the most brilliant chapters of Islamic civilization in Western Europe, concluded dramatically with the fall of Granada in 1492. This event marked not merely a political-military defeat but the extinction of Islam's final sovereign entity in the West. The subsequent fate of the Muslim population who remained under Christian rule, known henceforth as Moriscos, represents a profound historical rupture. The initial guarantees of religious and cultural freedom in the capitulation treaty of Granada were swiftly abrogated, giving way to a systematic policy of forced conversion, cultural eradication, and persecution orchestrated by the Spanish state and the Inquisition. While the political structures of Al-Andalus, its final era under the Nasrids, and the brutality of the Inquisition have been studied based on Western and Arabic sources, a significant lacuna persists in the historiography: a comprehensive analysis of the Ottoman Empire's response to this crisis. This study aims to fill this critical gap by utilizing a systematic examination of Ottoman archival documents to analyze the Empire's political, military, and humanitarian policies towards the Moriscos, reframing the issue within the broader contexts of Ottoman Mediterranean strategy and intra-Islamic solidarity.

The existing scholarly landscape on the Morisco tragedy is rich yet asymmetrical. A robust body of work, primarily grounded in Spanish archives, details the internal dynamics of Spanish policy, the mechanisms of the Inquisition, and the social history of the Moriscos within Iberia. Similarly, Arab chronicles have provided invaluable

accounts from the perspective of the conquered. However, the role of the foremost Islamic power of the age, the Ottoman Empire, has been largely relegated to a peripheral mention or viewed through the prism of Spanish and Habsburg diplomatic reports. This has created a fragmented understanding, often overlooking the Ottoman perspective as a primary actor. The originality of this article lies in its methodological shift. By placing Ottoman archival sources—including imperial decrees (fermans), diplomatic correspondence, and financial records—at the center of the inquiry, it moves beyond the traditional Western-centric and Arab-centric narratives. It seeks to reconstruct the Ottoman stance not as a reactive footnote but as a proactive, multifaceted policy rooted in both realpolitik and religious identity.

The research methodology of this article is fundamentally based on the historical analysis of primary sources. The core evidence is drawn from a meticulous review of documents from the Ottoman archives, specifically the Prime Ministry's Ottoman Archive (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) in Istanbul. These documents are critically evaluated and cross-referenced with contemporary Spanish chronicles, Arab histories, and existing Turkish scholarship to build a triangulated and nuanced historical narrative. Key document types analyzed include:

Orders directing Ottoman provincial governors, particularly in North Africa, to provide assistance to Morisco refugees. Letters exchanged with European powers concerning the status and treatment of Moriscos, revealing the diplomatic pressure exerted by the Porte. Entries detailing the allocation of funds for the aid, resettlement, and provisioning of Morisco communities. This source-based approach allows for a move from general assertions to specific, documented instances of Ottoman involvement, providing concrete evidence for the Empire's policies.

To fully grasp the Ottoman response, one must understand the escalating severity of the Morisco plight. The period following the fall of Granada saw a steady erosion of their rights. The initial, relatively tolerant phase gave way to the aggressive conversion campaigns of Cardinal Cisneros. The establishment of the Spanish Inquisition institutionalized a regime of terror, prohibiting Arabic language, Islamic dress, and religious practices, and enforcing Catholic orthodoxy through brutal means, including public autos-da-fé.

The Morisco population responded with a strategy of cultural resistance and dissimulation (taqiyya), outwardly conforming while secretly preserving their faith and traditions, a resilience encapsulated in the phrase "my father was a Morisco, I am a Morisco." This internal resistance, however, was met with increasing legislative pressure, culminating in the decree for their final expulsion in the early 17th century. It was within this context of extreme duress—revolts, such as the Rebellion of the Alpujarras (1568-1571), mass displacements, and appeals for help—that the Moriscos turned their gaze towards the Ottoman Empire.

The Ottoman archival records reveal a consistent and multi-faceted policy towards the Moriscos, which can be categorized into three interconnected strands: diplomatic, military, and humanitarian. The Porte engaged in sustained diplomatic efforts to protect the Moriscos. This involved formal protests to the Spanish crown and the Vatican against the persecution, leveraging its political weight as a major European power. Furthermore, Ottoman diplomacy actively worked within the Mediterranean power balance, using its alliances and rivalries to apply indirect pressure on Spain. The study details specific diplomatic missions and correspondence that demonstrate the Morisco issue was a persistent item on the Ottoman diplomatic agenda, challenging the notion of Ottoman indifference.

Ottoman military aid was the most direct, though logistically challenging, form of support. The Ottoman navy, particularly under admirals like Hayreddin Barbarossa, conducted operations in the Western Mediterranean that were often coordinated with Morisco appeals. This included naval raids on Spanish coasts to divert Habsburg resources, attacks on Spanish shipping, and the direct transportation of Morisco refugees to safety in North Africa and Ottoman territories. The archives provide evidence of fleet movements, orders for naval campaigns, and the provisioning of ships specifically for Morisco rescue missions, illustrating a clear military dimension to Ottoman solidarity.

Perhaps the most enduring aspect of Ottoman policy was the large-scale humanitarian effort. The Empire organized and financed the evacuation of thousands of Moriscos from Spanish ports. Upon their arrival in Ottoman domains, particularly in North African provinces like Algiers, Tunis, and Tripoli, but also in parts of the Levant, the refugees were provided with immediate sustenance, housing, and financial support. Imperial decrees allocated funds for their resettlement and integration, granting them land and tax exemptions to help establish new lives. This organized resettlement transformed the Morisco diaspora from a scattered exodus into structured communities within the Ottoman world, preserving their cultural identity and contributing to their new societies.

In conclusion, this study, through its foundational analysis of Ottoman archival documents, fundamentally reframes the Morisco question. It demonstrates that the Ottoman Empire was not a passive observer but a significant actor whose policies formed a crucial lifeline for the persecuted Morisco community. The Ottoman response was not monolithic but a sophisticated blend of high diplomacy, military pressure, and comprehensive humanitarian action. This positions the Morisco tragedy not solely as an internal Spanish affair but as an integral element of 16th and early 17th-century Mediterranean history, deeply intertwined with Ottoman imperial strategy and the dynamics of intra-Islamic solidarity.

By introducing this Ottoman-centric perspective, the article fills a critical void in the historiography, challenging traditional narratives and offering a more complete, interconnected understanding of this pivotal period. It reveals that for the Ottomans, the fate of the Moriscos was a matter of both geopolitical interest and religious obligation, a confluence that defined their enduring involvement in the Western Mediterranean's most poignant human drama.

Giriş

Endülüs'te sekiz yüzyıla yakın süren Müslüman hâkimiyeti, İslam medeniyetinin Batı Avrupa topraklarındaki en köklü temsilini oluşturmuştur. Endülüs Emevîleri'nden başlayarak Murâbitlar, Muvahhidler ve nihayet Benî Ahmer (Nasrî) Emirliği dönemlerine kadar süregelen bu hâkimiyet, siyasî, ekonomik ve kültürel bakımdan yalnızca İber Yarımadası'nı değil, Akdeniz dünyasının tamamını etkilemiştir. Ancak XV. yüzyılın sonlarında Reconquista hareketinin hız kazanmasıyla Müslümanların İspanya'daki varlığı son bulmuş, 1492'de Gırnata'nın düşmesiyle birlikte Müslüman toplumun kaderi tamamen değişmiştir. Bu süreç, sadece bir siyasî çöküş değil, aynı zamanda İslam dünyasının Batı'daki son temsilinin dramatik bir biçimde sona eriş anlamına gelmektedir.

Endülüs'ün Hristiyanlar tarafından yeniden fethiyle birlikte Müslümanlar büyük baskılara, zorla Hristiyanlaştırma girişimlerine ve kitlesel sürgünlere maruz kalmışlardır. “Morisko” olarak adlandırılan bu topluluklar, görünürde Hristiyanlaşmış olsalar da özlerinde Müslüman kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Moriskoların yaşadıkları bu dinî, siyasî ve toplumsal baskılar yalnızca İspanya tarihi açısından değil, aynı zamanda İslam dünyasının Batı'daki temsili açısından da derin bir kırılma noktası oluşturmuştur.

Bu konuda gerek Batı gerek Arap ve Türk akademik çevrelerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Endülüs'teki siyasî yapılanmalar, Benî Ahmer Emirliği'nin yıkılışı, Moriskoların kimliği, sürgün politikaları ve Engizisyon uygulamaları üzerine zengin bir literatür bulunmaktadır. Ancak bu literatürde Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanlarına yönelik tutumunu ve yardım faaliyetlerini doğrudan Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle Feridun Bilgin'in doktora tezinde bazı Osmanlı belgelerine atıfta bulunulmuşsa da belgelerin içerikleri ve künyeleri ayrıntılı biçimde değerlendirilmemiştir. Bu makalenin temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Moriskolara yönelik politikalarını Osmanlı arşiv belgeleri ışığında sistematik bir şekilde incelemek ve bu politikaların arkasındaki siyasi, askeri ve ideolojik dinamikleri ortaya koymaktır. **Osmanlı Devleti, Morisko meselesine nasıl bir anlam atfetmiş ve bu müdahalesini hangi stratejik (Akdeniz siyaseti) ve ideolojik (İslami dayanışma) gerekçelerle meşrulaştırmıştır?** Makale, Osmanlı'nın bu tutumunu salt bir insani yardım faaliyeti olarak değil, aynı zamanda küresel bir siyaset ve dini aidiyetin bir parçası olarak gördüğü ana tezini savunmaktadır.

Çalışmanın özgün yönü, Osmanlı arşiv belgelerini sistematik biçimde kullanarak Osmanlı Devleti'nin İspanya Müslümanlarına (Moriskolara) yönelik siyasî, askeri ve insani yardımlarını tarihsel bağlamı içinde incelemesidir. Makale, şimdiye kadar genellikle Batı ve Arap kaynaklarına dayanarak ele alınan bu konuyu Osmanlı perspektifinden, özgün belge analizleriyle yeniden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Böylece, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz siyasetinde Endülüs Müslümanlarına yönelik girişimleri yalnızca diplomatik bir faaliyet olarak değil, İslam dünyası içi dayanışmanın somut bir örneği olarak ele alınacaktır. Araştırmada yöntem olarak, Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanlarına ilişkin siyasî, askeri ve diplomatik faaliyetlerini belgeleyen arşiv kayıtlarının tarihsel bağlam içinde analizi esas alınmıştır. Bu bağlamda hem klasik İspanyol ve Arap kaynaklarından, hem de Türkçe literatürden yararlanılmış; Osmanlı arşivlerinden elde edilen belgelerle Morisko meselesinin yeni bir bakış açısıyla yorumlanması amaçlanmıştır. Bu yönüyle çalışma, sadece Osmanlı-Endülüs ilişkilerine dair yeni veriler sunmakla kalmayacak, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki Müslüman topluluklara yönelik politikalarının daha geniş bir çerçevede anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Makalenin son bölümünde, Osmanlı Devleti'nin Moriskolara yönelik yardım ve iskân politikalarına dair arşiv belgeleri ayrıntılı biçimde değerlendirilecek; böylece hem literatürdeki önemli bir boşluk doldurulacak hem de tarih yazımına yeni bir perspektif kazandırılacaktır.

1. İspanya'da Müslüman Hakimiyeti

İspanya milattan 1500 yıl önce Fenikelilerin yerleştiği bir bölge iken sonrasında Yunanlılar, Yunanlılardan sonra Kartaca ahalisi İspanya'ya yerleşmiştir. Avrupa'nın kuzeyinden ve Hazar

Denizi'nden gelen Vandallar İspanya'yı bir süre vahşice idare etmişlerdir.¹ Sosyal olgular, içinde geliştiği siyasi ve ekonomik iklim koşullarından bağımsız düşünülemez.² Mısır ve İskenderiye Valisi olan Abdullah Sa'd Bin Evi Serhî, Hz. Osman'dan aldığı müsaade ile Afrika tarafına sefere çıkmış ve sonrasında gelen destek kuvvetleri ile Afrika'nın bir kısmını fethetmekte muvaffak olmuştur. Muaviye ve oğlu Yezid'in hükümrânlığı zamanında ise Afrika'nın fethine devam edilmiştir.³ Müslümanlar, 92/711 senesinde Tarık bin Ziyad komutasında İspanya'ya çıkartma yaparak ve savaştan kaçmayı engellemek üzere gemileri yakıtılarak İspanya'nın fethinde büyük rol oynamıştır.⁴ Tarık bin Ziyad üç kola ayırdığı ordusu ile kısa sürede Kurtuba'yı almıştır.⁵ Cermen askeri aristokrat sınıflarına mensup Vizigotlar, Cebel-i Bereket Boğazı'nı 711/92 tarihinde geçen Arap ve Berberilere mağlup oldular.⁶ İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte yaşamak istemeyen Vizigot soyluları kuzeye çekilmişlerdir.⁷

İspanya'yı fetheden Müslümanların durumları, yaşadıkları coğrafya ile birlikte değerlendirilmelidir. Fethedilen İspanya'nın adına Endülüs denmektedir. Arapların İber Yarımadası'na vermiş olduğu bir isimdir.⁸ Endülüs, coğrafi olarak üç bölgeye ayrılır. Valensiya, Malaga, Marcica ve Balear adalarını içine alan doğu bölgesi Doğu Endülüs diye anılmaktadır. Pirene Dağlarının aşağı kısımları Zaragoza, Tarragona, Cuenca, Valensiya'dan Murcia şehirlerine kadar olan bölümün batısında yer alan Kurtuba (Cordoba), Gırnata'yı da (Granada) içine alan Orta Endülüs ya da Endülüs'ün Kalbi şeklinde adlandırılır.⁹ Endülüs'te kırk adet şehir bulunmaktadır.¹⁰ Kabaca bir bölge tanımlaması yapılacak olursa Endülüs; Portekiz ve İspanya'yı içine alan İber Yarımadası ile Güney Fransa'ya kadar uzanan bölgeye verilen addır.¹¹ Valensiya, 636/1238, Murcia 641/1243 yıllarında Hristiyanların eline geçmiştir. Bu şehirlerden Valensiya İslami kimliğini XIII. yüzyılın sonuna kadar, Murcia ise İslami Mirası günümüze kadar taşımıştır.¹² Orta kesimin batısında bulunan Sevilla, Estoril ve Portekiz'i kapsayan bölge ise Batı Endülüs şeklinde nitelendirilmiştir.¹³ Endülüs, genellikle Beni Ahmer (Nasrî) Emirliği için kullanılan ve Meriye, Gırnata, Ceyyân, Kurtuba, İşbiliye Velbe, Malaga ve Kadis bölgelerini kapsayan coğrafyaya verilen addır.¹⁴ Müslümanlar Gırnata'yı alana kadar burası Yahudi şehri

¹ Louis, *Endülüs Tarihi*, 11-12.

² "Min mesâdiri't-Târihi'l-İctimâi'Li'l-Mağrib ve El-Endülüs", içinde *Cevânibün Mine't-Târihi'l-İctimâi li'l-Büldâi'l-Mutavassıtyeyti Hilâle el-Asri'l-Vasît*, ed. Abdulfazıl El-Safi ve Muhammed Tedgot (Miknas: Camiatu Mevlay ismail, 1991), 16.

³ Mehmed Murad, *Tarih-i Umûmî* (Dersaadet: Mehmed Murad, 1305), 4:58; Louis, *Endülüs Tarihi*, 8-11.

⁴ Abdullah Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616* (Cezayir: El-Dâru'l-Tûnisiyye Li'n-Neşri Tunus, 1989), 11; Louis, *Endülüs Tarihi*, 14-17; Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4:60-61.

⁵ Louis, *Endülüs Tarihi*, 18.

⁶ Clifford Edmund Bosworth, *El-Sülâlâtü'l-İslâmiyyetü'l-hâkimiyye*, 1. bs, çev. Amr El-Mellah (Abudabi: Hey'etu Abudabi li's-Seyyâhati ve Es-Sekâfeti, Daru'l-Kütübü'l-i Vataniyye, 2013), 38; Eric Chaney ve Richard Hornbeck, "Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos", *The Economic Journal* 126, sy 594 (2016): 4, <https://doi.org/10.1111/econ.12309>; William H. Prescott ve John Foster Kirk, *History of The Reign Philip the Second* (Philadelphia: J. B. Lippincot & Co., 1883), 1.

⁷ Şükran Bektaş Konuk, "Batılı Kaynaklara Göre Endülüs'te Moriskolara Yönelik Engizisyon Uygulamaları (1492-1614)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 9.

⁸ Aben Adhari de Marruecos, *Espana Arabe*, çev. Don Francisco Fernandez Gonzalez (Granada: Universidad de Granada, 1860), 5; Albert F. Calvert, *The Elhambra* (London: John Lane Company, 1904), xxviii.

⁹ Semir El-Seyyid Abdulaziz Salim, *Şatibetu'l-Hısnı'l-Emâmî Li-Şarkı'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî (Et-Târihu'l-Siyâsü ve El-Hadârü)* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbu'l-Camia, 1995), 1; Ayşe Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015), 22-23.

¹⁰ Ayşe Kocaman, "İngilizce Literatürde Endülüs'teki Bir Arada Yaşama Tecrübesine Farklı Yaklaşımlar" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024), 6.

¹¹ Fatma Merve Çınar, "Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Dönemi'nde Hanedan Kadınlarının Siyasi Etkinlikleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 541.

¹² Lütfi Şeyban, "İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyeti'nden Kalan İzler ve Eserler-VIII: Kuzeydoğu İspanya", *International Journal of Social Science*, sy 31 (t.y.): 5.

¹³ El-Seyyid Abdulaziz Salim, *Şatibetu'l-Hısnı'l-Emâmî Li-Şarkı'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî (Et-Târihu'l-Siyâsü ve El-Hadârü)*, 1.

¹⁴ Özdemir, "Endülüs", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11:211.

olarak bilinmekteydi. Bir zamanlar buraya Yahudilerin Gırnatası denmekteydi.¹⁵ İki küçük Hristiyan krallık olan Aragon ve Katalonya dışındaki Endülüs'ün tamamını¹⁶ Maliki mezhebinin¹⁷ benimsemiş Araplar yönetmiştir. Abbasilerin Emevî Devletini yıkması, Emevi Halifesi Hişam bin Abdulmelik'in torunu Abdurrahman bin Muaviye'nin (756-788), Endülüs'e kaçması ve kendisini, 756 yılında bağımsız emir ilan etmesiyle tesis edilmiştir.¹⁸ Endülüs Emevileri Kurtuba'yı başkent yaparak burasını önemli bir zanaat, Ticaret ve Arap kültürünün bilimsel kültürel merkezi haline getirdiler.¹⁹

Normanların Endülüs'ün güney kıyılarına akın gerçekleştirmesi Endülüs Emevi Devleti'ni iyi bir deniz filosuna sahip olması gerekliliğini göstermiştir. Başarısız Norman istilasından sonra Endülüs Emevi Devleti Başkanı Abdurrahman el-Evsat (822-852), Sevilla ve Carmona'da tersane kurduştur. Normanlar'ın 229/844 senesinde Atlas Okyanusu'nda sınırı bulunan Cadiz şehrine saldırımları devlet başkanı Abdurrahman EL-Evsat'ın (822-852) dikkatini Sevilla ve Cadiz'e yönelmesini de beraberinde getirmiştir²⁰ ki Murabitlar döneminde Cadiz'in önemli bir deniz üssü olduğu anlaşılmaktadır.²¹ 245/860 yılına gelindiğinde Normanların ikinci defa Cadiz'e saldırımları manidardır. Emir Muhammed tahta çıktığında; Toledo ile başlayan karışıklıklar Cadiz'de çeşitli aşiretlerin baş kaldırıyla devam etmiştir. Emir Muhammed'in ölümü ile yerine, Emir Muhammed'in kardeşi Abdullah geçmiştir. Bu dönemde Endülüs'teki Müslüman kabileler birbirleri ile çatışmıştır.²² Tavaif-i Müluk (400-600²³/ 1301-1090²⁴) denilen dönemde Cadiz'de Beni Damir ve Beni Hazrun kabilelerinin buralarını yönetme çabalarında olduğu görülmektedir.²⁵ Kuzey Afrika'dan Endülüs'e Arap soylu insanlar geldiği gibi Berberi kökenli insanlar da gelmiştir. Bu insanların bazıları paralı asker olmuş bazıları da kısa bir dönem de olsa Beni Ez-Zecali ve Beni Z'i'n-Nûn gibi aileler eliyle belirli mıntakaları yönetmişlerdir.²⁶ Cadiz daha sonra Sevilla Emiri El-Mutadubillah ibn-i Abbad'ın yönetimi altına girmiştir.²⁷ Tavaifler döneminin sonuna doğru Cadiz Kastilya Kralı Alfonso'nun idaresi altına girmiştir. Hud Emirliğinin reisi El-Muntasır İbn-i Hud Kastilya Kralı VII. Alfonso Remundo'nun birliklerine katılarak Müslümanlara zulmetmiştir.²⁸

Aburrahman Şencul, El-Muzaffer Abdulmelik'in halifeliğini gasp ederek yönetime el koymuştur. Aburrahman Şencul'un kötü yönetimi Endülüs'te prenslik ya da beylik denilebilecek

¹⁵ Selma El-Hadra El-Cuyusi, *El-Hadaratu'l-Arabiyye Fi'l-Endülüs* (Beyrut: Merkezün Dirâsâtun el-Veddetu'l-Arabiyye, 1988), 1:151.

¹⁶ Bosworth, *El-Sülâlâtü'l-islâmiyyetü'l-hâkimiyye*, 38-39.

¹⁷ Kemal El-Seyyid Ebu Mustafa, *Dirasetun Endülisiyyetün Fi't-tarih ve el-Hadara* (İskenderiye: Merkezün El-İskenderiyyetü Li'l-Küttâb, 1997), 24.

¹⁸ Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4:74-82; Daniel Legrand, *Dictionnaire Chronologique d'Histoire Universelle Du Moyen-Age* (D. Legrand, t.y.), 471. dipnot; Bosworth, *El-Sülâlâtü'l-islâmiyyetü'l-hâkimiyye*, 37; El-Seyyid Abdülaziz Salim, *Şatibetu'l-Hisnî'l-Emâmî Li-Şarkı'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî (Et-Târihu'l-Siyâsî ve El-Hadârî)*, 31; Özdemir, "Endülüs", 212; Kocaman, "İngilizce Literatürde Endülüs'teki Bir Arada Yaşama Tecrübesine Farklı Yaklaşımlar", 8.web: <https://danielgr-free-fr.translate.google/>

¹⁹ Bosworth, *El-Sülâlâtü'l-islâmiyyetü'l-hâkimiyye*, 38,39.

²⁰ Semir El-Seyyid Abdülaziz Salim, *Medinetun Kadisetün ve Dvruhâ Fi't-Târihi's-Siyâsî ve El-Hadârî (Li'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî)* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbu'l-Camia, 1990), 59, 60.

²¹ El-Seyyid Abdülaziz Salim, 62.

²² El-Seyyid Abdülaziz Salim, 65-74.

²³ Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4:110.

²⁴ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 31.

²⁵ El-Seyyid Abdülaziz Salim, *Medinetun Kadisetün ve Dvruhâ Fi't-Târihi's-Siyâsî ve El-Hadârî (Li'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî)*, 87.

²⁶ Muhammed Hakkı, *El-Berberu Fi'l-Endülüs Dirâsetu'l-t-Târih Mecmûatun İsnîye Mine'l-Fethi İlâ Sukûti'l-Hilâfeti'l-Emeviyye (H 92-422/M. 711-1031)* (Kazablanka: Şirketü El-Neşr ve El-Tevzî'-El-Medârisu'l-Dârü'l-Beydâ, 2001), 223-36.

²⁷ Hacı Abdulkadir Yahlaf, "El-İslamu'l-Fikri Li'l-Berber Bi'l-Endülüs Mine'l-Ahdi'l-Âmirî İlâ Nihâyeti'l-Vücûdî'l-Murâbitîn" (Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu Vahran Külliyyetü'l-Ulûmu'l-İnsâniyye ve El-Hadaratu'l-İslamiyye Kısmu't-Târih ve İlmu'l-Âsâr, 2008), 6; El-Seyyid Abdülaziz Salim, *Medinetun Kadisetün ve Dvruhâ Fi't-Târihi's-Siyâsî ve El-Hadârî (Li'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî)*, 87.

²⁸ El-Seyyid Abdülaziz Salim, *Medinetun Kadisetün ve Dvruhâ Fi't-Târihi's-Siyâsî ve El-Hadârî (Li'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî)*, 92-96.

Tavaifler Dönemi'ne kapı aralamıştır.²⁹ Hicri dördüncü yüzyıl sonunda Endülüs Emevilerin yıkılması ve beşinci yüzyılda Kurtuba'da çıkan isyanların başlıca sebebi Berberi kabileleri sorumlu tutulmuştur. Amirilerin son hükümdarı II. Hişam'ı tahttan indiren kişi olarak bir berberi olan Muhammed bin Hişam bin Abdulcebbârı baş sorumlu olarak görülmektedir.³⁰ Gerçekten de Benu Berzal,³¹ gibi aşireti, Tavaifler döneminde Endülüs'te ayrı bir güç olarak ortaya çıkmayı başarmıştır. Ancak her bir emirliğin ayrı bir güç olarak çıkması Endülüs'ün parçalanmasındaki en önemli sebeptir.

Hacib İbn-i Ebu Amir, iç ve dış gelişmeler ve tahta geçen II. Hişam'ın çocuk olmasından yararlanarak Amirler adında bir emirlik kurmayı başarmıştır.³² Bir Berberi kabilesine mensup ve Kökeni Hz. Muhammed'e dayanan Muhammed İbn-i Tumart, Murabitların (1090-1147) iktidarına son vererek Fas'ta kurduğu Muvahhidin Devleti'ni (1147-1229) Endülüs'ün Hristiyan İspanyolların eline geçmesini engellemek ve egemenliğini İspanya'ya taşımak amacıyla Afrika'dan İspanya'ya mücadeleye geçmiştir.³³ Muvahhidler 539/1144 yılında Talisman'ın fethiyle Endülüs'e girmişlerdir.³⁴ 12. Yüzyılın sonuna doğru Muvahhidler Endülüs'te ciddi bir yer kazanmışlar ve ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir.³⁵ Ancak Endülüs'te zaman zaman muvahhidlere karşı isyanlar çıkmıştır. Almeria'da çıkan iç karışıklıktan yararlanan Kastilya Kralı, Ceneviz, Aragon ve Portekiz'in yardımıyla 542/1147 tarihinde Almeria'yı idaresi altına almayı başarmıştır.³⁶ 12. Yüzyılın ortasında çıkan isyan 1148 yılında bastırılmış, emniyet sağlanmış ve Kurtuba ele geçirilmişti.³⁷ Hz. Ali'nin neslinden geldiklerini iddia eden Şii Hammudiler,³⁸ Endülüs Emevilerin ve Amirilerin başkenti olan Kurtuba'yı ele geçirerek 1013/422 tarihinde bir süre yönetime hakim olmuşlardır.³⁹ Sonrasında iç karışıklıklarla ve merkezi hükümetin ortadan kalkmasıyla birlikte Endülüs'te birçok şehirde emirlikler kurulmuştur. Endülüs Emevilerin çöküşü İspanya'da Müslümanlar arasında küçük beylikler ve hiziplerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁰ Endülüs'te hizipleşme elbette İspanyolların işine gelen bir durum olmuş ve İspanyollar, bölünmüş Müslüman topluluklarıyla (emirlikler) kolay mücadele etmiştir. Murabitlar Müslüman Endülüs'teki idare boşluğunu ortadan kaldırarak Zaragoza Krallığı hariç, Rezin Emirliğine son vererek bir süre Endülüs'e hâkim olmuşlardır.⁴¹ İspanya'da hüküm sürmüş küçük emirlikler, Müslüman emirlikleri ile mücadele etmekte Hristiyan güçlerden yararlanmaya çalışmışlardır.⁴²

İspanya'nın Hristiyanlar tarafından tekrar ele geçirilmesiyle birlikte İspanya'yı terk etmeyerek Hristiyan yönetimin kendilerine dokunmayacağı sözü ile İspanya'da dan ayrılmayarak İspanya'da yaşamaya devam eden bir Müslüman grup vardır. Bu grup İspanyollardan ciddi anlamda baskı görmüşlerdir. İspanya'da yaşamaya devam eden gruba Morisko denmiştir.⁴³ XVI.

²⁹ El-Seyyid Abdulaziz Salim, *Şatibetu'l-Hısnı'l-Emâmî Li-Şarkı'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî (Et-Târihu'l-Siyâsû ve El-Hadârû)*, 58-60; Buhari Ömer, *El-İmâratu'l-Berberiyyetu's-Suğrâ Fî Cenûbi'l-EndülüsAlâ Ahdi Mülûki't-Tavâif* (Vehran: Câmîatu Vahran Külliyyetü'l-Ülûmu'l-İnsâniyye ve El-Hadaratu'l-İslamiyye Kısmu't-Târih ve İlmu'l-Âsâr, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), a.

³⁰ Ömer, *El-İmâratu'l-Berberiyyetu's-Suğrâ Fî Cenûbi'l-EndülüsAlâ Ahdi Mülûki't-Tavâif*, a-n, 1-14.

³¹ Ömer, *El-İmâratu'l-Berberiyyetu's-Suğrâ Fî Cenûbi'l-EndülüsAlâ Ahdi Mülûki't-Tavâif*, 10-11.

³² Özdemir, "Endülüs", 213.

³³ Davud Ömer, *El-Muvahhidûn Fi'l-Endülüs E El-Mağrib ve El-Endülüs Mâ Beyne Senetey (H. 451-667/m. 1146-1268)* (İrbid: Daru'l-Kitabu'l-Sekafi, 2006), 11-52.

³⁴ Selame Ubeydat, 51.

³⁵ Selame Ubeydat, 51-53.

³⁶ Selame Ubeydat, 88.

³⁷ Selame Ubeydat, *El-Muvahhidûn Fi'l-Endülüs El-Mağrib ve El-Endülüs Mâ Beyne Senetey (H. 451-667/m. 1146-1268)*, 58-62.

³⁸ Özdemir, "Endülüs", 214.

³⁹ Özdemir, 214; Bosworth, *El-Sülâlâtü'l-İslâmiyyetü'l-hâkimiyye*, 40.

⁴⁰ Kemal Es-Seyyid Ebu Mustafa, *Tarih ve Hadaratu'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî* (İskenderiye: Merkezi İskenderiyye li'l-Küttâb, 1997), 16; Özdemir, "Endülüs", 214-15.

⁴¹ Es-Seyyid Ebu Mustafa, *Tarih ve Hadaratu'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî*, 34.

⁴² Bosworth, *El-Sülâlâtü'l-İslâmiyyetü'l-hâkimiyye*, 43.

⁴³ Sahr El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-İslamiyye* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbu'l-Camia, 1997), 460.

yüzyılda baskı gören Moriskolar, Yahudiler ya da herhangi bir sebepten dolayı siyasi ve sosyal elitler inançlarını engizisyon mahkemelerinde işkence görmemek için gizlemişlerdir⁴⁴ Yahudilere yüklenen vergi aslında Müslümanların vergisinden daha yüksekti.⁴⁵ Moriskoların kendilerine ait benimsediği bir şeyi gizlemesi nedeniyle bu çağa gizlilik çağı şeklinde niteleyenler olmuştur.⁴⁶ Moriskolar özlerinde Müslüman idiler. Hristiyanlıkları ise biçimseldi.⁴⁷ İspanyollar, Morisko ifadesi yerine Mudejar (Müdeccen) kelimesini de kullanmışlardır.⁴⁸ Osmanlılar da İspanya’da yaşamış Müslümanlara Müdeccel terimini kullanmıştır.⁴⁹ İspanyolca ifadeyle Mudejares denmektedir.⁵⁰ İlk Müdeccenler 1085 tarihinde İspanya’da görülmeye başlanmıştır. XIII. yüzyılda sayıları 100.000 bulmuştur. Müdeccenler gettovari bir yapılanma ile genelde aynı mahallede yaşamayı tercih etmişlerdir.⁵¹

Moriskoların XVI-XVII. Yüzyılda İspanya tarihinde özel bir yeri vardır. İspanyollar, Endülüs’te yaşam sürmüş olan Müslüman olarak nitelenen Moriskoları İslamiyet’ten uzaklaştırmak için baskıcı bir tutum sergilemiştir. Arapça konuşmalarını,⁵² İspanyollar, Arapça konuşmayı, çocuklara Arapça isim vermeyi, sünnet olmayı, kadınların tesettürlü gezmelerini, İslami usullere göre kesim yapan mezbahaneleri yasaklamışlardır. Çocukları Hristiyanlaştırmak için 6 yaşındaki çocukları manastırlara yerleştirmişlerdir.⁵³

İspanyollar ilk olarak Kardinal Francisko de Cisneros’un (1436-1517)18 Aralık 1499 tarihinde Gırnata’nın Elbeyyazın semtinde 3.000 kişiyi vaftiz etmiştir.⁵⁴ Moriskolara getirilen yasakların takip edilmesi için engizisyon mahkemeleri kurulmuştur.⁵⁵ Bu mahkemeler, Moriskoları köle gibi görmüş ve Gırnata Dağlarında yakalanan Müslümanlar yargılanmıştır.⁵⁶ Bu mahkemeler Endülüs Müslümanları üzerinde baskı kurmuş ve işkence yapmıştır.⁵⁷ Moriskoların oruç tutmaları ya da ramazan ayında kendilerine sunulan yemeği yememeleri, ağızlarından Allah, Muhammet lafızlarının çıkmaları, domuz etini yememeleri, cuma günleri temizlik yapmaları

⁴⁴ Mercedes García-Arenal, “Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia”, içinde *Catholic Christendom, 1300–1700 After Conversion Iberia and the Emergence of Modernity*, ed. Mercedes García-Arenal (Leiden Boston: Brill, 2018), 320; Abdulcelil El-Temimi, *El-Moriskiyyûn, El-Endulisiyyûn ve El-Mesihiiyyûn* (Tunus: El-Mecceletu’t-Tarihiyyetu’l-Mağribiyye, 1983), 90; Miguel Ángel Ladero Quesada, *Andulicia aFines De La Edad Media Estrucuras, Valores, Sucados* (Cadiz: Servicio de Publicaciones de la Universidad, 1999), 173-74.

⁴⁵ Quesada, *Andulicia aFines De La Edad Media Estrucuras, Valores, Sucados*, 177-78.

⁴⁶ García-Arenal, “Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia”, 320; El-Temimi, *El-Moriskiyyûn, El-Endulisiyyûn ve El-Mesihiiyyûn*, 90.

⁴⁷ El-Temimi, *El-Moriskiyyûn, El-Endulisiyyûn ve El-Mesihiiyyûn*, 97.

⁴⁸ Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4:149; Mehmet Özdemir, “Moriskolar”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 30:286; Özdemir, “Müdeccenler”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 31:463; Erdem, “Aljamia”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2:466; Cirilin Dozer, “Turâsu’l-Müdeccinîn Fî Fenni’l-İmare”, içinde *El-Hadaratu’l-İslamiyye Fî’l-Endülüs*, ed. Selma El-Hadrâu’l-Civî (Beyrut: The Legacy of Muslim Spain, 1998), 855; Bahadır Şahin, “Endülüs-Fransa Bölgesi İlişkileri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023), 66.

⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 78. 1134; Muhammed Ahmed Ebu’l-Fazl, *Dirâsâtun Fî Târih ve Hadâratu’l-Endülüs* (İskenderiye: Dâru’l-Ma’rifeti’l-Câmiyye, 1996), 377; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 46.

⁵⁰ Mercedes García-Arenal ve Rafael Benítez Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601–1603)*, çev. Pilar Suárez San Martín ve Consuelo López-Morillas (Leiden London: Brill, 2022), 73.

⁵¹ Özdemir, “Müdeccenler”, 31/463, 464.

⁵² BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 204; BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 231; Muhammed Razuk, *El-Endulisiyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617, 3. bs* (Rabat: Afrikiyye’ş-Şark, 1998), 80; Özdemir, “Moriskolar”, 288; Orhan Paşazade, “9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570) < Özet ve Transkripsiyon>” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 101-2.

⁵³ Antonyo Dominkir Valfransi Horte ve Bernanrd Bentsent, *Târih-i Müslimi’l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me’setü ekalliyetü*, çev. Abdulâl Salih Taha (Doha: Daru’l-Eşraf, 1988), 136-37; Özdemir, “Moriskolar”, 288.

⁵⁴ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 129.

⁵⁵ Özdemir, “Moriskolar”, 288; Mehmet Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sy 12 (1999): 284.

⁵⁶ Henry Charles Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion* (Philadelphia Lea Bros, 1901), 240.

⁵⁷ Jessica J. Fowler, “Assembling Alumbadismo: The Evolution of a Heretical Construct”, içinde *Catholic Christendom, 1300–1700 After Conversion Iberia and the Emergence of Modernity*, ed. Mercedes García-Arenal (Leiden Boston: Brill, 2018), 252.

engizisyon mahkemelerine sevk edilmeleri için yeterli ve geçerli sebepti. Yeni doğan çocuklar önce kiliselere götürülüp vaftiz ettirilir ve Endülüs'ün bakiyyesi topluluk yeni doğan çocuklarını evlerine getirdiklerinde yıkarlar ve kulaklarına ezanı okurlardı.⁵⁸

Tuleytula Piskoposu Jimenez, Müdeccenlerin tüm kitaplarını toplatarak yaktırmıştır.⁵⁹ Engizisyon mahkemeleri Moriskolara birçok cezayı verebiliyordu. Suçlarını itiraf eden İspanyol Müslümanları, Kürek cezasından, malların müsaderesine ve yakılarak öldürülmeye kadar ağır cezalara çarptırılmıştır. 1481-1517 yılları arasında on üç bin kişinin sadece diri diri yakıldığı ifade edilmektedir.⁶⁰ Özel mekânlarda ve evlerinde Müslüman olarak yaşayan bu topluluk baskılardan kurtulmak için Zahiren Hristiyanmış gibi davranmıştır.⁶¹ Takiye yaparak Hristiyanmış gibi davranmak yerine Hicret yapmanın farz olduğu konusunda fetva veren İslam alimleri vardır.⁶² Takiye yalnızca Şiilerin başvurduğu bir durum olmayıp, zorlama ve cebrin olduğu yerde sünni İslam'da da cevaz verilen bir durumdur. Moriskoların bilinçli olarak takiye yaptığına dair birçok tartışma bulunmaktadır.⁶³ Bu çerçeveden bakıldığında zorlama altında kaldıklarında Müslümanlar, normalde yasak olan fiilleri işleyebilirler. Müslümanlar mecbur kaldıklarında takiyenin şartları gereğince; şarap içebilir, domuz eti yiyebilir, Hristiyanlarla birlikte dua edebilir, küfür olarak kabul edilen sözleri söyleyebilir, abdest ve namaz gibi yapmaları gereken vecibelerini yapmayabilir, kızlarını zorda kalırlarsa Hristiyanlarla evlendirebilirler.⁶⁴ İspanyollar Yahudilere de zulmetmişlerdir. XV. Yüzyılın sonuna gelindiğinde İspanya'da bir tek Yahudi'nin kalmadığının belirtilmesi⁶⁵ bu dönem İspanyası'nın ne durumda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Moriskolar; Demircilik, marangozluk, inşaatçılık, hasırcılık, iplikçilik, terzilik, dokumacılık, ipek böcekçiliği, baytarlık, hayvancılık, balıkçılık ve yük taşımacılığı gibi iş dallarında çalışıyorlardı. Sürgüne maruz kalmadan önce tıp fakültelerinde okuyan Morisko gençlerinin sayısı artma eğilimindeydi. Ancak baskılar ve sürgünler okur yazar oranını da düşürmüştür.⁶⁶ Bir İspanyol'un gözlemlerine göre Moriskolar kurnaz, hilebaz, her türlü sahtekârlığı yapan yıkıcı insanlardı.⁶⁷ Endülüs uygarlığı ve ürettiği ürünleri önemli katma değer oluşturmaktaydı. Malaga'nın çanak çömlekleri, Murcia'nın kumaşları, Almeria ve Gırnata'nın ipekleri Kordoba'nın deri kaplamaları, Toledo'nun silahları bulunduğu coğrafyada ünlüydü ve ticarete tercih ediliyordu.⁶⁸ Terzilerin ve kuyumcuların Mağribi tarzda dikiş dikmeleri ve el sanatları yapmaları, hamamları kullanmaları yasaktı.⁶⁹

Gırnata Beni Ahmer Emirliği (Nasriler: 1238-1492), Eş-Şeyh ve El-Gâlib Billâh lakaplı soyu Hz. Muhammed'in sahabesi Sa'd bin Ubade'ye dayanan,⁷⁰ Ebu Abdullah Muhammed bin

⁵⁸ Özdemir, "Moriskolar", 288.

⁵⁹ Horte ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 125; Özdemir, "Moriskolar", 287.

⁶⁰ Özdemir, "Moriskolar", 287.

⁶¹ García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 317; Özdemir, "Moriskolar", 286; Şahin, "Endülüs-Fransa Bölgesi İlişkileri", 68; Ataberk Dan, "Gırnata İsyanı (1568-1571)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 20.

⁶² García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 316; Özdemir, "Moriskolar", 288; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 130.

⁶³ Devin Stewart, "Dissimulation in Sunni Islam and Morisco Taqiyya", *Al-Qantara* 34/2 (2013), 441,442.

⁶⁴ Horte ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 26; Stewart, "Dissimulation in Sunni Islam and Morisco Taqiyya", 443.

⁶⁵ Stefania Pastore, "Doubt in Fifteenth-Century Iberia", içinde *Catholic Christendom, 1300–1700 After Conversion Iberia and the Emergence of Modernity* (Leiden Boston: Brill, 2018), 287; García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601–1603)*, 74.

⁶⁶ Özdemir, "Moriskolar", 287.

⁶⁷ Youssef El Alaoui, "The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority", içinde *The Expulsion of the Moriscos from Spain A Mediterranean Diaspora*, ed. Mercedes García-Arenal ve Gerard Wiegers, çev. Consuelo López-Morillas ve Martin Beagles (Leiden London: Brill, 2020), 239.

⁶⁸ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 5.

⁶⁹ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 80.

⁷⁰ Abdurrahman Ali Haccî, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi 92-897 Hicri/711-1492 Miladi*

Ahmer 616-651/1219-1254),⁷¹ Beni Hud oğullarının lideri Muhammed bin Yusuf bin Hud'un ölmesi ile Gırnata'yı ele geçirerek⁷² Gırnata eşrafının kendisine biat etmesiyle emir seçilmiştir.⁷³ Gırnata I. Muhammed döneminde önemini arttırmıştır.⁷⁴ Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmer, Beni Hud topraklarına girerek Kurtuba ve Sevilla'yı ele geçirdi. Bunun üzerine İbn-i Hud Kastilya Kralı III. Ferdinand ile ittifak kurmuştur.⁷⁵ Kastilya ile yapılan savaşlarda Beni Ahmet Emirliği yenilerek; her sene belirli miktarda altın vermek, çağrıldığında Kastilya meclislerine icabet etmek ve gerektiğinde belirli miktarda asker vermek şartlarıyla Kastilya krallığına boyun eğmek zorunda kalmıştır.⁷⁶ Gırnata Beni Ahmer Emirliği (Nasriler: 1238-1492)1462 yılına kadar istikrarlı denilebilecek bir dönem geçirmiştir.⁷⁷ Kastilya Kraliçesi I. İzabella'nın (1474-1504) Aragon Prensi, Ferdinand (1479-1516) ile 1469 tarihinde evlenmesi birleşik ve istikrarlı İspanya için atılan önemli bir adımdır.⁷⁸ İspanya'da istikrar dönemi başlarken Gırnata Emirliği'nde iç karışıklıkların çıkması Endülüs için iyi sonuçlar vermemiştir. Ebulhasan Ali'nin babası Sa'd bin Muhammed bin Yusuf'u tahttan indirmesi istikrarsızlığı daha da artmıştır. 1485'te Ronda, 1487'de Loja ve Velez Malaka şehirleri İspanyolların eline geçer. 1491 baharında Gırnata üzerine yürüyen İspanya güçleri,⁷⁹ Ekim 1491 tarihinde görüşmelere başlamışlardır.⁸⁰ Moriskolarla 1482 tarihinde başlayan ve 9 yıl süren bir savaşın ardından⁸¹ İspanya güçleri, Kasım 1491 tarihinde yapılan anlaşma ile 1492'nin başında şehri ele geçirmişlerdir.⁸² 1492 yılı Kolomp'un denizasıırı sefere çıkmasıyla İspanya döneminin en büyük sömürge imparatorluğu haline gelmiştir. İspanya 16 ve 17. yüzyıllarda İtalya ve Hollanda'yı egemenliği altına almayı başarmıştır.⁸³ 16 ve 17. Yüzyıllar Beni Ahmer kurulduktan yıkılana kadar yaklaşık 250 yıllık bir zaman diliminde Endülüs Müslümanlarını idare etmiştir.⁸⁴ Gırnata düştüğünde, Hristiyan din adamlarının Müslümanların zorla Hristiyan yapılmasına yönelik tekliflerine ilk başta İspanya Kralı karşı çıkmıştır. Ancak daha sonra İspanya kralı, Endülüs Müslümanlarının yaptırımlar olmadan din değiştirmeyeceklerine kanaat getirmesiyle 1499 yılında baskı ve zulümler dönemi başlamıştır.⁸⁵ Avila Başpiskosu Hernando de Talavera (1430-1507), Müslümanlara iyi davranan bir din adamıydı. Hernando Müslüman hastaları ziyaret ederek, işsiz Müslümanlara iş bularak, fakir Müslümanların ihtiyaçlarını gidererek onlarla sıkı bağlar kurmaya çalışmıştır. Avila Başpiskosu Hernando de Talavera Arapça öğrenerek Hristiyanlığı öğretmeye yönelik eserleri Arapça olarak yazmıştır. Avila Başpiskosu Hernando de Talavera'nın bu tutumu birçok Morisko'nun din

(İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017), 671; Ömer Faruk Aksoy, "1492'ye Giden Süreçte Osmanlı-Endülüs İlişkileri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 16.

⁷¹ Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4/138; Salah Mohd Mah'd Jarrar, *Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics* (London: University of London School of Oriental and African Studies, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1982), 7-9.

⁷² Aksoy, "1492'ye Giden Süreçte Osmanlı-Endülüs İlişkileri", 16.

⁷³ Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4/138; Salah Mohd Mah'd Jarrar, *Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics* (London: University of London School of Oriental and African Studies, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1982), 7-9.

⁷⁴ Calvert, *The Elhambra*, xxviii; Haccî, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi 92-897 Hicri/711-1492 Miladi*, 673.

⁷⁵ Jarrar, "Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics", 9.

⁷⁶ Jarrar, 10.

⁷⁷ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 35.

⁷⁸ İlyas Moh'd Issa Al-Sharefeen, "XVI. Yüzyıl İspanyol Edebiyatında Morisko Romanı ve Örnek Romanlarda Toplumun Yansımaları" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 18; Hüseyin Gökalep, "Sosyo-Kültürel ve Dinî Açılardan Moriskoların Tarihi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 16; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 38.

⁷⁹ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 38.

⁸⁰ Dan, "Gırnata İsyanı (1568-1571)", 17.

⁸¹ Gökalep, "Sosyo-Kültürel ve Dinî Açılardan Moriskoların Tarihi", 16.

⁸² Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 38.

⁸³ Lütfi Şeyban, "İspanya'da Endülüs Mirası Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7, sy 8 (2020): 2184, <https://doi.org/10.46868/atdd.62>.

⁸⁴ Jarrar, "Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics", 14.

⁸⁵ Feridun Bilgin, "Nasriler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 63.

değiştirmesine sebep olmuştur. Örneğin 1499'da Aragon Bölgesi'nde bulunan Caspe kasabası Moriskoları dinlerini değiştirerek Hristiyan olmuşlardır. Ancak Toledo Kardinali Ximenez de Cisneres'in (1436-1517) Gırnata'ya gönderilmesi ile ikna yollu din değiştirmelerin işe yaramadığı ve zorla Hristiyanlaşmanın başladığı bir dönem başlamıştır.⁸⁶ 1499 yılında en çok baskının hissedildiği Gırnata'da ortaya çıkan isyanları 1500 yılında Büşürat, 1501 yılında Meriye isyanları takip etmiştir.

15. yüzyılın ikinci yarısında İspanya'da Hristiyan ilerlemesi, Gırnata Beni Ahmer Emirliği'nin ortadan kalkması Kuzey Afrika⁸⁷ ve Osmanlı Devleti'ne pek çok etkileri olmuştur. Adına Reconquista denilen İspanya'da Hristiyan olmayanların kökünün kazınması denilen hareketle Yahudi ve Müslümanlar,⁸⁸ İspanya'da ya Hristiyan olmaya zorlanmış ya ülkeyi terk etmeye zorlanmış ya da öldürülmüşlerdir. İşte İspanya'da Müslümanların kurduğu son teşekkül olan Beni Ahmer'in yıkılmasıyla birlikte Müslümanlar çok sıkıntı çekmişlerdir. Bazı Endülüslü Müslümanlar Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuşlardır. 1492'de imzalanan anlaşma ile sona eren Gırnata Beni Ahmer Emirliği'nden⁸⁹ 1493 Ekim ayına kadar sekiz bin kişinin göç ettiği bilinmektedir.⁹⁰ Endülüs'ün fethi sırasında Ali Aben Fahar isimli kişi Moriskoların dinlerinde serbestçe yaşama sözü istediğinde Kraliçe İsabelle bu sözü Ali, Aben'e vermişti.⁹¹ Bu göç ile aynı dönemde kısa bir sürede 35.000 Hristiyan'ın buralara yerleştirildiği görülmektedir.⁹² İspanya ile yapılan anlaşma gereği Müslümanlar dini ve kültürel yaşantılarında özgür olmaları gerekiyordu. Müslümanlar bu anlaşmaya güvenerek bulundukları yerleri terk etmemişlerdi. Ancak anlaşmadan beş yıl geçmeden İspanya Moriskolara karşı imha siyasetini başlatmıştır.⁹³ 18 Aralık 1499 tarihinde Kardinal Cineros'un zorla Hristiyanlaştırma çalışmaları sonucunda Albayzin Müdeccenleri ayaklanmış ancak bu isyan yatıştırılmış olsa da 1500 yılında İbrahim bin Emin liderliğindeki üç ay süren isyan bastırıldı. Bu isyanları Almeria ve Ronda Dağlarındaki isyanlar takip etse de isyanlar bir şekilde bastırılmıştır. İsyanlara katılmayanlara 12 Şubat 1502 tarihinde Hristiyan olma ya da İspanya'yı terk etme seçeneği sunulmuştur.⁹⁴

Gırnata Beni Ahmer Emirliği (Nasriler: 1238-1492) İspanya'da tutunmasının üç sebebi bulunuyordu. İç cephenin uyumu, alim ve hukukçuların hükümete desteği, Kuzeyde bulunan Hristiyan krallıkları arasında çatışmanın olması ve Faslı mücahitlerin Beni Marin kabilesi ile

⁸⁶ İsmail Toraman, "Morisko İsyanları ve Osmanlı Fetihlerine Etkileri", *Anadolu Mecmuası MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Derneği* 3, sy 8 (2024): 41-42.

⁸⁷ Mercedes García-Arenal, "The Moriscos in Morocco: from Granadan Emigration to The Hornacheros of Sale", içinde *The expulsión of the Moriscos from Spain* (Brill, 2014), 102.

⁸⁸ Sıtkı Uluerler ve Selim Hilmi Özkan, "Coğrafi Keşifler ve Avrupa'nın Yayılması", içinde *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, 2. bs (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020), 59; Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 26; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 17; Miguel Angel Ladero Quesada, *La Formacion Medieval de EspanaTerritorios, Regiones, Eeinos* (Madrid: Alianza Editorial, S.A, 2004), 13; Konuk, "Batılı Kaynaklara Göre Endülüs'te Moriskolara Yönelik Engizisyon Uygulamaları (1492-1614)", 9; Al-Sharefeen, "XVI. Yüzyıl İspanyol Edebiyatında Morisko Romanı ve Örnek Romanlarda Toplumun Yansımaları", 18,19.

⁸⁹ Ömür Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", *Vakanuvis* 10, sy 2 (2025): 2551, <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1654256>; García-Arenal, "The Moriscos in Morocco: from Granadan Emigration to The Hornacheros of Sale", 102; Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 9; Hammadi, 89; García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601-1603)*, 73; Jarrar, "Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics", 328; Rafayil Karesko, "Mehâkimu't-Teftiş Bi Belansiye ve Emlâku'l-Muriskiyyûn (1566-1609)", içinde *Terâcîdiya sardu'l-Muriskiyyîn Mine'l-Endülüs ve el-Mevâkıf'l-İsbâniyye ve El-Arabiyyeti'l-İslâmiyyeti Minhâ*, ed. Abdülcelil Et-Temimi (Tunus: Mektebetu'l-Muhtedîn, 2011), 38; Abdülcelil Et-Temimi ve Abdülcelil Et-Temimi, "Celâletu'l-Mülk Huvan Karlos Ellezî Elkâhu Bi-Medîneti'z-Zehrâ Bi--Kutuba", içinde *Terâcîdiya sardu'l-Muriskiyyîn Mine'l-Endülüs ve el-Mevâkıf'l-İsbâniyye ve El-Arabiyyeti'l-İslâmiyyeti Minhâ* (Tunus: Mektebetu'l-Muhtedîn, 2011), 38.

⁹⁰ García-Arenal, "The Moriscos in Morocco: from Granadan Emigration to The Hornacheros of Sale", 102.

⁹¹ Washington Irving, *Chronicle of The Conquest of Granada* (New York: Peter Fenelon Collier, Publisher, 1897), 3:348.

⁹² Quesada, *Andulicia aFines De La Edad Media Estrucuras, Valores, Sucidos*, 24.

⁹³ Reşat Uğur Karacan, "16 ve 17. Yüzyıl İspanyası'nda Moriskoların asimilasyonunda Kullanılan İletişim ve Propaganda Unsurları" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 47.

⁹⁴ Horteş ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 22.

güçlü bir ordu teşkil etmesiydi. Ancak İspanya’da tutunmasını sağlama üç faktör zamanla ortadan kalkmıştır.⁹⁵ Gırnata Beni Ahmer Emirliği’nin (Endülüs) düşmesi sonucunu getirmiştir. İspanyol Kralı Ferdinand ile savaşı Ebu El-Hasan’ın (968-880/1464-1485) iç cephede isyan eden oğlu ve kardeşi ile mücadeleye girişmesi Gırnata’yı zayıflatmıştır. Ebu El-Hasan’ın eğlence hayatına dalması, vergi miktarlarını arttırması Gırnata halkındaki memnuniyetsizliği fazlalaştırmıştır. İç karışıklıklar sonucunda 1487’nin ağustosunda, Basta 1489 tarihinde Hristiyanların eline geçti.⁹⁶

İspanya Kralı Müdeccenlere yeni vergiler koyarak hayatlarını biraz daha zorlaştırmıştır. İspanyollar Gırnata’ya girdikten hemen sonra Müslüman halkın emlak ve arazilerini soylu İspanyollara dağıtmıştır.⁹⁷ Müdeccenler 1498’de ağır vergilere tabi tutuldukları gibi belirli mahallelerde oturmaları sağlandı. Müdeccenlerin aynı mahallelerde oturmasının sağlanması bir isyan halinde kolay müdahale imkânı sağlamasına matuf bir planlamaydı. İspanyol kökenli bir Müslüman kızına yapılan saldırıyla başlayan isyan hareketi yapılan anlaşma ile söndürüldü. İsyandan sonra İspanya Krallığı Endülüslü Müslümanların Gırnata’ya girmelerini yasakladı. Bu yasaklama işinden sonra Beşerat Bölgesi’nde çıkan isyan Gavihar-Sıra Köyü’ndeki tüm halkın öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Beşaret’de kadın ve çocuklarla dolu bir mescit havaya uçurulmuştur. 1502’den sonra Hristiyan olmaya zorlamam Müslümanlar yeni bir dini kabul etmiş gibi göründüler. İspanyollar görsünler diye sık sık Manastır ve kiliselere gidiyorlardı.⁹⁸ Mahallelerde Moriskolar birbirleri ile aynı mahallelerde yaşadıkları için 1609 yılındaki Morisko göçünü yönetmek kolay olmuştur.⁹⁹

İspanya’da zulüm gören Moriskoların bir kısmının zulüm sebebiyle memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu dönem İspanya’da Müslüman yönetim olarak Beni Nasr (Nasriler) yani Gırnata Beni Ahmer Emirliği 1238-1492)¹⁰⁰ bulunmaktaydı. Sirac sülalesi köklü bir sülale olup 17. Yüzyıl başlarında dağılmaya yüz tutan Beni Ahmer Sultanlarına hizmet etmişlerdir. Gırnata Beni Ahmer Emirliği, 760-763/1354-1362 yılları arasında birden fazla darbeye karşı çaresiz kalmıştır. İlk darbe 28 Ramazan 760/24 Haziran 1360 tarihinde V. Sultan Muhammed Ganibillah’ın tahttan indirilerek Fas’a sürülmesi ve kardeşi II. Ebi El-Velid İsmail’in tahta çıkması ile gerçekleşti. İkinci darbe 8 Şaban 761/24 Haziran 1360 tarihinde II. Ebi El-Velid İsmail’in öldürülmesi ve Ebi Abdullah Muhammed el-Galip Billah’ın tahta oturması sonuçlandı. Üçüncü darbeye ise Ebi Abdullah Muhammed el-Galip Billah öldürülerek yerine 19 Cemaziyelevvel 1363/16 Mart 1362 tarihinde yeniden V. Sultan Muhammed El-Gani Billah geçmiştir. V. Sultan Muhammed El-Gani Billah’ın baskıcı yönetimi sonucunda Gırnata Beni Ahmer Emirliği’nden birçok kişi kaçmıştır. Bu tarihten sonra Gırnata Beni Ahmer Emirliği’nde iç karışıklıklar çoğalarak devam etmiştir. 15. Yüzyılda Kastilya Prensiği ile Gırnata Beni Ahmer Emirliği arasında birçok çarpışma gerçekleşmiştir.¹⁰¹ Sonunda Ebu’l-Hasan ibn. Sa’d babası Sultan Sa’d İbn El-Ahmer’e karşı verdiği mücadeleyi kazanarak Gırnata Beni Ahmer Emirliği tahtına oturmayı başarmıştır. Ancak iç karışıklıklar Gırnata Beni Ahmer Emirliği’nin İspanyollara bir anlaşma ile teslim edilmesi sonucunu ortaya çıkartmıştır.¹⁰² Gırnata kaleleri 887/1482 tarihinde El-Hama’dan başlayarak İspanyolların eline geçmeye başlamıştır. 890/1485 tarihinde Kurtuba ve Ziguin kaleleriyle Malaga’nın kuzeybatısındaki birkaç kale kaybedilmiştir. İç çatışmadan yararlanan İspanyollar Malaga şehrini de almayı başarmışlardır. Gırnata’nın batı

⁹⁵ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 53.

⁹⁶ Razuk, 54.

⁹⁷ Horteş ve Bentsent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 37-38; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 59.

⁹⁸ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 59-61.

⁹⁹ Chaney ve Hornbeck, “Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos”, 12.

¹⁰⁰ El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhasun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*, 438.

¹⁰¹ Pedro-Pablo Rodríguez De Vera Ríos, “Moriskolar: Bir Arada Yaşama Projesinin Başarısızlığı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 11-13; El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhasun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*, 447-52.

¹⁰² Louis, *Endülüs Tarihi*, 385-90; El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhasun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*, 456-59.

bölgesindeki direnişin çökmesiyle birlikte Gırnata Beni Ahmer Emirliği, yavaş yavaş dağılma sürecine girmiştir.¹⁰³ Bu çerçevede Beni Ahmer'in son yöneticisi Gırnata Meliği Mela Ebi Abdullah El-Sağır, Aragon Kralı II. Ferdinand (1479-1516) ve Kastilya Kraliçesi I. İzabella (1474-1504) ile bir sözleşme imzalayarak Kurtuba'ya İspanyollara bırakmıştır.¹⁰⁴ Ferdinand ve İzabella'nın Kurtuba'ya girişleri uzun ve ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.¹⁰⁵ Anlaşma ilk bakıldığında Gırnata halkının lehine gibi görünmekteydi. İlk üç sene vergi alınmaması, halkın Gırnata Beni Ahmer Emirliği'ne verdiği vergilerden daha fazla vergi tahsil edilmesi, cami, mescit, medrese, vakıflara dokunulmaması kararlaştırılmıştı. Söz konusu anlaşma ile ezanların serbest okunması ve yapılacak ibadetlere kimsenin karışmaması güvence altına alınmıştı. Sözleşme ile Müslümanlar arasında ortaya çıkacak sorunlar mahkeme işleri Müslüman kadılar tarafından çözülmesi öngörülmüştü. Miras ve vakıflar hukuku da şer'i kurallara göre çözülecekti. İslamiyet'i kabul etmiş Hristiyanlara hiçbir şekilde ilişilmemesi de sözleşme de yer alan hükümler arasındaydı. Müslümanlar Hristiyanlığa geçiş için zorlanmayacaklardı. Müslümanların emniyet ve asayiş işlerini Müslüman zabıta ve askerler sağlayacaktı. Kısacası Müslümanlar dinlerini özgürce yaşayabilecekleri.¹⁰⁶

Bu anlaşma Kurtuba'da duyulduğunda şehirde üzüntü ve isyan havası oluştu. Kral Ferdinand, Müslüman halkın can, mal ve namuslarının güvence altında olduğunu,¹⁰⁷ isteyenlere Afrika'ya göç etme serbestisi verdiğini belirten bir mektup yazmıştır. Gırnata Meliği Mela Ebi Abdullah El-Sağır Gırnata Beni Ahmer Emirliği'ne ait hazineyi de alarak İspanya Kralı Ferdinand'ın yanına gitmiştir.¹⁰⁸

2. Kolektif Hafızanın Silinmesi: Endülüs İslam Mirasına Yönelik Kültürel Yok Etme Süreci

Zorla din değiştirmek, dindarlar üzerinde baki kurmak inancı zayıflatmakta ve şüpheli artırmaktadır.¹⁰⁹ Ancak şurası da bir gerçekliktir ki İslam toplumlarında inanç geleneksel bir şekilde bireyden bireye geçmekte ve oluşturulan inanç sistemini bireyden kaldırmak zor olmaktadır.¹¹⁰ İspanya'da Moriskoların Hristiyanlaştırılmamasının başında yatan sebeplerin başında inanma işinin kişinin aklı ve kalbi ile değil geleneksel bir şekilde miras alındığıdır.¹¹¹ Bu durum "baba Morisko ben Morisko" şeklinde formüle edilerek bir deyiş haline gelmiştir.¹¹²

İspanya'da sekiz yüzyıllık Müslüman yönetimi Muhammedilik, İsevilik ve Musevilik bir arada tutmuşken¹¹³ Hristiyan İspanya yönetimi, Yahudi ve Müslüman olanlara karşı savaş açmıştır. İspanya'da Müslümanlara yapılan baskılara karşılık Memlükler Sultanı Kayıtbay, kendi ülkesinde yaşayan Hristiyanlara İspanya'nın Müslümanlara yaptığı muamelenin aynısını yapacağını belirtmiştir. İspanyollar Endülüs Müslümanlarını zorla Hristiyan yapmak için çok uğraşmışlardır.¹¹⁴ Hristiyan İspanyollar, Müslüman halka insan ve canlı nazarıyla bakmayarak günümüzdeki deyim ile nefret söylemi yaymıştır.¹¹⁵ Valensiya Başpiskoposu Jean de Ribera Morisko kanını iğrenç olarak görüyor, bu kanın nesilden nesile aktarıldığı için çocukların bu pis,

¹⁰³ El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-İslamiyye*, 457.

¹⁰⁴ Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4:136-37; Louis, *Endülüs Tarihi*, 378-90; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 55; Antonio Agapida, *Conquest of Granada* (New York: John Murray, 1850), 24-25; Halifi Hilali, "EL-Muriskiyûn el-Endulisiyyûn Fi'l-Mağribi'l-Evsat Hilâle'l-Karneyn 16. ve 17. M." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Camiatu Vahran, 999), 25; Karacan, "16 ve 17. Yüzyıl İspanyası'nda Moriskoların asimilasyonunda Kullanılan İletişim ve Propaganda Unsurları", 44.

¹⁰⁵ Washington Irving, *Chronicle of The Conquest of Granada* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1892), 355-79.

¹⁰⁶ El-Temimi, *El-Muriskiyûn, El-Endulisiyyûn ve El-Mesihiyûn*, 91; Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4:146-49.

¹⁰⁷ Toraman, "Morisko İsyanları ve Osmanlı Fetihlerine Etkileri", 40.

¹⁰⁸ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 55; Louis, *Endülüs Tarihi*, 378-90.

¹⁰⁹ García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 305.

¹¹⁰ García-Arenal, 306.

¹¹¹ García-Arenal, 321.

¹¹² García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 306, 321.

¹¹³ Şeyban, "İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyeti'nden Kalan İzler ve Eserler-VIII: Kuzeydoğu İspanya", 2.

¹¹⁴ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 58.

¹¹⁵ Murad, *Tarih-i Umûmî*, 4:149.

iğrenç kandan kurtulamayacağını düşünüyordu.¹¹⁶ Endülüs Müslümanlarının maruz bırakıldıkları bazı işkence ve baskıları şu şekilde sıralayabiliriz:

Gırnata'nın düşmesiyle birlikte Endülüs Müslümanlarına baskılar artmıştır. Bu baskıları yapanlardan Kardinal Jimenez de Cisnerus 1499 yılında elli binden fazla Müslüman'ı Hristiyanlığa geçmesi için zorlamış önde gelen Müslüman Hukukçuları hapse attırıştır. Müslüman erkekler, Hristiyan kadınlarla,¹¹⁷ Müslüman kadınlar da zorla Hristiyan erkeklerle evlendirilmeye çalışılmıştır.¹¹⁸ Kardinal Jimenez, 1499 yılında Kur'an-ı kerim de dahil olmak üzere tüm Arapça el yazması eserlerin teslim edilmesini istemiştir. Tarihçiler bu dönem yakılan kitap sayısının¹¹⁹ seksen bin ile bir milyon arasında olduğunu tahmin etmektedirler.¹²⁰ Müslümanların açıkça kelime-i tevhid getirmeleri yasaklanmış camiler kilise yapılmıştır. İspanyollar Müslümanların Gırnata şehrini terk ederek köylere gitmelerini istemiş, İslam'ın kutsallığını tanımamışlardır.¹²¹ İspanya Psikoposunun beş bin müzehheb süslü Kur'an-ı Kerim'i bizzat seksen binden fazla ciltli, değerli Arapça kitapları yaktırması,¹²² bu dönem Avrupa'nın bulunduğu kültürel cahilliği göstermesi açısından önemlidir. Endülüs Müslümanları, yüzbinlerce kültürel, dini, bilimsel kitaplarının yakılmasının önüne geçebilmek için bakiyyeti's-süyuf" kitapları gemilerle Afrika'ya göndermiştir.¹²³

Giyim, kuşam, bayramlar, törenler, ayinler vb. etkinlikler kişiler ve kültürler arasında etkileşimi arttıran uygulamalardır.¹²⁴ İspanyollar Moriskoların mensubiyetlerine irca eden tüm etkinlikleri yasaklayarak geçmişle, inançla ilgili bağlarını kesileceği düşüncesiyle bir dizi yasaklara ve yaptırımlara başvurmuşlardır. İspanyolların Müslümanlara olan baskı ve bezdirme politikaları sadece kitap yakmakla kalmamıştır. Dönemin İspanyası'nda Müslümanların nasıl ve ne şekilde, din değiştirebilecekleri ile ilgili kitapların olması İspanya'nın zihniyetini gözler önüne sermektedir.¹²⁵ İspanyolların aşırı baskı ve zulmü Moriskolarda her türlü yabancılaşmayı reddeden bir direniş ruhu ortaya çıkartmıştır.¹²⁶ Müslüman çocuklar domuz eti yemiş, içki içmiştir. Müslüman çocuklarının bu yaptıklarını engellemeye çalışan Endülüs Müslümanları ağır cezalara çarptırılmıştır.¹²⁷ Arapça şarkı söylemek, İslam Dini'ne ait bayramları kutlamak silah taşımak, köle sahibi olmak ve ipekli kumaşlar giymek de Moriskolara yasaklanmıştı.¹²⁸ Düğünlerini rahip ve keşişlerin olduğu kiliselerde yapan Moriskolar daha sonra nikâhlarını İslami usullere göre gizlice yinelemişlerdir.¹²⁹ III. Filip (1598-1621) 1603 yılında toplanan idari

¹¹⁶ García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 326.

¹¹⁷ Jarrar, "Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics", 75; El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*, 460; Horteş ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 24; Bilgin, "Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)", 106.

¹¹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 204; BOA. A. DVNS. MHM. d. 9.231; Jarrar, "Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics", 75; El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*, 460; Horteş ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 24; Bilgin, "Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)", 106; Paşazade, "9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570) < Özet ve Transkripsiyon >", 101,102.

¹¹⁹ Jarrar, "Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics", 75; El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*, 460; Horteş ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 24; Bilgin, "Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)", 71.

¹²⁰ El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*, 460.

¹²¹ Razuk, *El-Endülisiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 56.

¹²² Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 43; Louis, *Endülüs Tarihi*, 528.

¹²³ Louis, *Endülüs Tarihi*, 528.

¹²⁴ Karacan, "16 ve 17. Yüzyıl İspanyası'nda Moriskoların asimilasyonunda Kullanılan İletişim ve Propaganda Unsurları", 58.

¹²⁵ García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 313.

¹²⁶ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 32.

¹²⁷ Razuk, *El-Endülisiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 57.

¹²⁸ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601-1603)*, 76; Bilgin, "Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)", 72.

¹²⁹ Razuk, *El-Endülisiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 61.

konseyde Moriskoların sürgün edilmesi teklifine önceleri karşı çıksa da¹³⁰ sonrasında Moriskoları ülke dışına sürmüştür. III. Filip 1608 yılında Valensiya Valisi'ne yazdığı mektupta İslami kıyafetlerin ve Arapça konuşmanın yasaklanmasının Moriskoların Hristiyanlığa girmeleri önünde engel teşkil ettiğini belirtmiştir.¹³¹ Bu mektup aslında cebir ile bir şey yaptırmanın zor olduğunu da göstermektedir.

1526 yılında İslam dili ve gelenekleri yasaklanması kanunu 1567 yılında tekrar çıkartılarak Moriskoların üç yıl içerisinde Kastilyaca öğrenmeleri ve Arapçanın yasaklanması kararı devam ettirilmiştir.¹³² İspanyollar, 1567 yasası ile kadınları peçe takmamaları, palto ve şapka giymeleri yönünde zorlayıcı uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Arap ulusal şarkılarının söylenmesi yasaklanmış ve zamar denilen Arapça dans, Arap enstrümanlarıyla şarkı söyleme men edilmiştir. Moriskolara yapılan bütün bu davranışların ortaya çıkartılması İspanyol kaynaklarının kullanımıyla olmuştur.¹³³ Moriskoların tatil günleri evlerinde ne olup bittiğinin takip edilmesi amacıyla kapıların kapatılması yasaklanmıştır.¹³⁴

1568 yılında Moriskolar İspanya'da Ferec bin Ferec liderliğinde büyük bir isyan başlatmışlardır.¹³⁵ Bu isyan, 1568 Noel tatilinde; Hernando de Cordoba (İbn-i Ümeyye) liderliğinde Lacon Vadisi'nde bulunan Bidnar Köyü'nde başlamıştır.¹³⁶ İsyancılar Fars ve Cezayir'e elçiler göndererek yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu isyanda İspanyolca adı Fernando de Valorai olan Endülüs sülalesine mensup Muhammed bin Ümeyye Kral olarak tac giydi. 1568-1569 Morisko isyanı zor da olsa bastırılmıştır.¹³⁷ Ancak Muhammed bin Ümeyye öldürüldü, yerine Cezayir Valisi Ali Paşa'nın desteklediği Diego Lopez Abdullah bin Eyyup geçti. İsyancılar Osmanlı Devleti'nin valisi olan Ali Paşa'dan da destek görmelerine rağmen başarılı olamadılar. Dönemin Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'nın Moriskolara destek için İspanya'ya bir sefer düzenlenmesi önerisi Kıbrıs Seferini hedefleyen II. Bayezit tarafından kabul görmedi. Ancak Osmanlı Devleti Moriskolar için silah ve erzak yardımında bulunmayı ihmal etmemişlerdir.¹³⁸ İsyanın başarısız olmasına rağmen 3 Eylül 1570 tarihinde Endülüs Müslümanlarının İspanya ile cengi bitirdikleri ve teslim oldukları yalnızca Kule-i Cebel'de bulunan bir gurubun mücadeleye devam ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁹ Endülüs Müslümanlarının başarısız isyan sonucunda 1 Kasım 1570 tarihinde Gırnata Müslümanları Kastilya, Batı Endülüs ve Estra Madura'ya sürgün edilmişlerdir.¹⁴⁰ Endülüs Müslümanları İspanya ile mücadelelerinden vaz geçmemişlerdir. 27 Haziran 1571 tarihinde Pertev Paşa'ya yazılan bir hükümden Endülüs Müslümanlarının İspanya ile aç ve imkânsızlıklar içinde çarpışmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Moriskolar, İspanyol zulmünden ve asimilasyonundan kurtulabilmek¹⁴² umudunu bağladığı devletlerin başında Osmanlı Devleti'nin geldiği bilinmektedir.¹⁴³ Moriskolar zaman

¹³⁰ Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", 2562.

¹³¹ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 42.

¹³² Razuk, *El-Endülisiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 91; El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-İslamiyye*, 463.

¹³³ El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-İslamiyye*, 461.

¹³⁴ Razuk, *El-Endülisiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 91.

¹³⁵ Prescott - Kirk, *History of The Reign Philip the Second*, 41, 82-222.

¹³⁶ Horte ve Bensed, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 41.

¹³⁷ Prescott - Kirk, *History of The Reign Philip the Second*, 41, 82-222.

¹³⁸ Razuk, *El-Endülisiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 93; Horte ve Bensed, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 59-60.

¹³⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 666.

¹⁴⁰ Horte ve Bensed, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 41.

¹⁴¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 10. 14; Zülfiye Kaygusuz, "10 numaralı Mühimme defterinin (1-179) tahlil transkripsiyonu ve değerlendirme" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 58-59.

¹⁴² Hilali, "EL-Muriskiyyûn el-Endülisiyyûn Fi'l-Mağribi'l-Evsat Hilâle'l-Karneyn 16. ve 17. M.", b.

¹⁴³ El-Seyyid Abdulazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-İslamiyye*, 463; Konuk, "Batılı Kaynaklara Göre Endülüs'te Moriskolara Yönelik Engizisyon Uygulamaları (1492-1614)", 16; Bilgin, "Nasrîler (Benî

zaman Hristiyan İspanya'nın kendilerine yapmış oldukları baskılardan dolayı isyan etmişlerdir. 1568 ve 1569 yıllarında Moriskoların Afrika'dan temin ettikleri silah yardımıyla¹⁴⁴ Alpujarras Savaşı¹⁴⁵ bu isyanın bir göstergesidir.¹⁴⁶ Söz konusu savaş devam ederken Endülüs Müslümanları İstanbul'a gelerek kendilerine silah yardımı yapılmasını istemiştir. Endülüslü yirmi bin Müslümanın elinde silah bulunmasına rağmen yüz bin Müslümanda silah bulunmamaktaydı.¹⁴⁷ İsyanın patlak vermesinin en önemli sebepleri engizisyon mahkemelerinin uzlaşmaz tavırları, ekonomik sıkıntılar ve Osmanlı Devleti'nin İspanya'yı tehdit etmesi ve Moriskoların Osmanlılar'a ümit bağlamalarıydı.¹⁴⁸ Osmanlı Devleti kendisinden silah talep eden Endülüslere Kıbrıs savaşı sonrasında işaret etmişti.¹⁴⁹ 1560'ların sonrasında Alpujarras Savaşı'ndan sonra II. Filip (1556-1598) Moriskoların köleleştirilmesi ve Morisko çocuklarına nasıl davranılması gerektiği ile ilgili kanunlar çıkartmıştır.¹⁵⁰ 1581 yılında Kral II. Filip tüm Moriskoların ömür boyu küreğe konulması ile ilgili bir kanun çıkartmıştır.¹⁵¹ 1590'dan Gırnatalı Müslümanlar Kastilya Dağları'na sürülmüştür.¹⁵² Moriskolar sürüldükleri Valansiya'nın dağlık ve kırsal yerlerinde dinlerini ve kültürlerini yaşatmaya çalışmışlardır.¹⁵³ Gırnata ve Kastilya krallıkları Moriskoların taşımış oldukları silahları ellerinden almıştı. Bıçak taşımaları bile yasaklanmıştı.¹⁵⁴

İspanya Müslümanlarına 1526 tarihinde Arapça yasaklanmış ve XVI. yüzyılın sonlarına doğru Arapça bilen iyice azalmıştı. Arap alfabesiyle İspanyolca yazıp okumaya başlayan Endülüs Emevilerin bakiyyesi Moriskolar birçok hadis, Kur'an meali, ilmihal ve muamelata dair kitaplar yazmışlardır.¹⁵⁵ Halklar tek bir imparatorluğa bağlı olduklarında mağlup olanlar efendilerinin dillerini öğrenirler mantığı üzere¹⁵⁶ İspanyollar Endülüs'e yerleşmiş Müslüman Araplara İspanyolca'yı dayatmışlardır. İspanyolların Gırnata'yı istilası sırasında bir milyondan fazla değerli kitap Kur'an-ı kerim zannedilerek yakılmıştır. Bu sayıyı abartılı bulanlar olsa da İspanya psikoposunun adamının beş bin süslü, müzehheb Kur'an-ı Kerimi yaktığını, seksen bin el yazması ciltli eseri yaktırdığını ikrar etmesi bu sayının abartılı olmadığını göstermektedir.¹⁵⁷ 1602 yılında Monserrat Manastırı'nda keşiş olan Sebastian de Encinas Moriskoların inatçı olduklarını, kadınlar başta olmak üzere Arapçadan vazgeçmediklerini belirtmiştir.¹⁵⁸

Moriskoların kısa sürede Hristiyanlaşmayacağı anlaşıldığında kademeli bir şekilde Hristiyanlaşma programı uygulanmıştır. 1506 tarihinde Buhara'da bulunan Müslüman çocuklarının vaftizi başlamış 1510 tarihinde bazı kararlarla Hristiyanlaştırmanın akılcı olduğu belirtilmiştir. Yeni Hristiyanların bazı haklara sahip olmaları Nasridler'den vergilerin

Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)", 63.

¹⁴⁴ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 252.

¹⁴⁵ García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 308; García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601-1603)*, 77; Prescott ve Kirk, *History of The Reign Philip the Second*, 33.

¹⁴⁶ El-Seyyid Abdülazizi Salim, *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-İslamiyye*, 464, 465.

¹⁴⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 204; BOA. A. DVNS. MHM. d. 9.231; Paşazade, *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570) < Özet ve Transkripsiyon >*, 101-102.

¹⁴⁸ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601-1603)*, 95.

¹⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 204; BOA. A. DVNS. MHM. d. 9.231; Paşazade, "9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570) < Özet ve Transkripsiyon >", 101-2.

¹⁵⁰ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601-1603)*, 80.

¹⁵¹ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, 81.

¹⁵² García-Arenal, "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", 308.

¹⁵³ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 36.

¹⁵⁴ El Alaoui, "The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority", 241.

¹⁵⁵ Özdemir, "Moriskolar", 288; Özdemir, "Müdeccenler", 464.

¹⁵⁶ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 32.

¹⁵⁷ Razuk, *El-Endülişiyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 58; Louis, *Endülüs Tarihi*, 528.

¹⁵⁸ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 37.

kaldırılmasını, mahalli yönetimlere katılmasını, Yeni Müslümanlara Moro denilerek Hristiyanların alay etmelerinin yasaklanması kabul edilen siyasi kararlardandı.¹⁵⁹

İspanya'nın Endülüslü Müslümanların elinden çıkmasıyla birlikte İspanya Hispanik-Hristiyan krallıklarının bir parçası haline gelmiştir.¹⁶⁰ İspanya 16. Yüzyıldan itibaren hızla Hristiyanlaşsa da bugün İspanyol tarihi ve İspanyol şehir kültürü ile ilgili çalışma yapacakların Endülüslü Arap kaynaklarından yararlanmaması bir eksiklik olur.¹⁶¹ 15. Yüzyıl Kastilya Krallığının büyüme ve olgunlaşma dönemi olarak görülebilir.¹⁶²

3. İnanç, İşkence ve İdam: Moriskoların Engizisyon Mahkemelerindeki Sınavı

İspanya'da kurulan engizisyon mahkemeleri suçu olan insanları yargılamaktan çok farklı bir dine inanmış ya da İseviliğin farklı inanış akımlarına kapılmış ve sapkın olarak nitelendirilen kişileri yargılayan mahkemelere verilen addır. Bu mahkemeler inançlarını hile ve kötü niyetle gizleyenlerin yargılandıkları yerlerdi.¹⁶³ Engizisyon mahkemeleri Moriskoları Hristiyan olmaya zorlama konusunda önemli bir rol üstlenmiştir.¹⁶⁴ Engizisyon Mahkemelerine ait birçok tutanak yayımlanmış ya da bir çalışmaya konu olmuştur.¹⁶⁵ İlk olarak 1478 tarihinde kurulan bu mahkemeler öncelikle Yahudi ve Luterciler'e odaklandı.¹⁶⁶ Avrupa'da yayılmaya başlayan Protestanlık,¹⁶⁷ İspanya'da da etkisini göstermeye başlamasıyla birlikte farklı akımların İspanya'ya girmesini engellemek amacıyla Papa'nın vermiş olduğu izin ile kurulmuştur.¹⁶⁸ Engizisyon Mahkemelerinin İspanya'daki merkezi İşbiliye şehri idi.¹⁶⁹ İspanya'da Engizisyon Mahkemelerini verdiği ceza ile yaklaşık 13.000 kişinin yakıldığı ve 200.000'den fazla insanın da çeşitli cezalara çarptırıldığı belirtilmektedir.¹⁷⁰

Engizisyon Mahkemeleri Endülüslü Müslümanlarına işkence ve baskıdan başka bir işe yaramamıştır. 1560 tarihinden itibaren, Hristiyanlaştırılmayan Müslümanları İslamiyet'ten vaz geçirmek, papanın deyimiyle insanların ruhlarını kurtarmak amacıyla Engizisyon Mahkemeleri etkinliğini arttırmaya başlamıştır.¹⁷¹ Bu mahkemelerde birçok Müslüman yargılanmıştır. Engizisyon Mahkemeleri, Müslümanların ya malına el koymuş ya da Müslümanlara yakılarak ölüm cezası vermiştir.¹⁷² Engizisyon mahkemeleri günlük hayatın her anına nüfuz ederek Müslümanlara korku salmış ve Hristiyan olmaya zorlamıştır.¹⁷³ 1590-1595 yılları arasında engizisyon mahkemelerinin baskısı daha artmış ve Moriskolar daha fazla sıkıntı çekmeye başlamıştır.¹⁷⁴ Engizisyon mahkemesinin gadrına birçok kişi uğramıştır. Bunlardan bir tanesi de

¹⁵⁹ Horte ve Bensed, *Târih-i Müslimi'l-Endülüslü el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 23.

¹⁶⁰ Migual Angel Ladero, *Andalucia En Torno a 1492 Estructuras. Valores. Sucesos* (Madrid: Fundación MAPFRE América, 1992), 15.

¹⁶¹ Maria Jesus Viguera Viguera, "Madrid en al-Andulus", içinde *III Jarique de Numismatica Hispano-Arabe* (Madrid: Facultad de Geografia Biblioteca, 1992), 14-31.

¹⁶² Ladero, *Andalucia En Torno a 1492 Estructuras. Valores. Sucesos*, 17.

¹⁶³ El-Temimi, *El-Muriskiyyûn, El-Endulisiyyûn ve El-Mesihiiyyûn*, 94.

¹⁶⁴ Horte ve Bensed, *Târih-i Müslimi'l-Endülüslü el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 128.

¹⁶⁵ Muhammet Kutluhan Güneş, "İspanya Engizisyonu ve Engizisyon Mahkeme Kaydı İncelenmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 69-87.

¹⁶⁶ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601-1603)*, 93; Konuk, "Batılı Kaynaklara Göre Endülüslü'te Moriskolara Yönelik Engizisyon Uygulamaları (1492-1614)", 31; Razuk, *El-Endulisiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 62.

¹⁶⁷ Mehmet Demirtaş ve Selim Hilmi Özkan, "Reform ve Aydınlanmaya Doğru", içinde *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, 2. bs (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020), 110-19.

¹⁶⁸ Pakize Yiğit, "İspanya Kralı II. Felipe'nin Yönetim Stratejisi: Güç, İhtişam, Savaş ve Siyaset (1556-1598)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023), 161; Ahmet Gülümser, "Torquemada Dönemi İspanyol Engizisyonu (1483-1498)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024), 59.

¹⁶⁹ Kılıç, *Endülüslü Müslümanların Sürgünü*, 61.

¹⁷⁰ Toraman, "Morisko İsyanları ve Osmanlı Fetihlerine Etkileri", 43.

¹⁷¹ Yiğit, "İspanya Kralı II. Felipe'nin Yönetim Stratejisi: Güç, İhtişam, Savaş ve Siyaset (1556-1598)", 162.

¹⁷² Horte ve Bensed, *Târih-i Müslimi'l-Endülüslü el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 131.

¹⁷³ Horte ve Bensed, 128.

¹⁷⁴ Karesko, "Mehâkimu't-Teftiş Bi Belansiye ve Emlâku'l-Muriskiyyûn (1566-1609)", 103.

esnaf olan¹⁷⁵ Toledolu Morisko Jeronimo de Rojas'tır. Rojas'ın suçlanması işkence altında alınan ifadeler ve güvenilir olmayan tanıkların şahitliklere dayandırılmaktadır. Rojas'a hapisshanedan arkadaşları ve ailesi ile iletişim kurmaya, gardiyanlara rüşvet vermeye çalışmak gibi suçlamalar yöneltilmişti.¹⁷⁶ Aslında iki kültür ve inancın tek bedende olmasının mümkün olmadığı,¹⁷⁷ zorla Hristiyanlaştırma politikaları o dönemim konjonktüründe Hristiyan din adamlarınca anlaşılamamıştır. Rojas'ın ev arkadaşı olan Enriquez, Rojas'ı oruç tutarken gördüğünü, Kuzey Afrika'ya kaçarak tekrar Müslüman olmayı düşündüğünü, Rojas'ın kendisini yeğeni Juana de Cadena ile evlendirmeye çalıştığını ama kendisinin reddettiğini Engizisyon mahkemesinde ifade etmiştir.¹⁷⁸ Rojas ilk ifadesinde 44 yaşında, ölen babasının Pedro de Rojas olduğunu, Ekstremadura'da Hornachos Köyü'nde doğduğunu belirtmiştir. Büyükanne, büyükbaba, teyze ve halalarından bahsetmemiştir. Kız kardeşinin adının Lucia de Rojas olduğunu ve Andres Fernandez adına bir Morisko ile evli olduğunu ifade eder. Rojas Hristiyanlık bilgisi ve uygulamasının iyi olduğundan Pazar ve bayram günleri ayine katılarak günah çıkarttığını, İspanyol dualarıyla birlikte on emri bildiğini engizisyon Mahkemesi'ne anlatmıştır.¹⁷⁹ Rojas ayrıca Hz. Meryem'in İsa'yı nasıl dünyaya getirdiğini, Allah'ın bir olduğunu belirtmiştir. Rojas Engizisyon Mahkemesi'nde çeşitli işkencelere maruz kalsa da ifadelerinde İslami öğretileri mahkemede ifade etmiştir.¹⁸⁰

Endülüs Müslümanlarının komşularından birinin onu yemeğe çağırması ve domuz yağı ya da eti ihtiva eden yemeği Morisko'ya sunduğunda, bu yemeği yemeyi reddetmesi engizisyon mahkemesinde yargılanması için yeterliydi.¹⁸¹ Engizisyonun Moriskolara verdiği cezaların sebebi sünnet, abdest, temizlik, namaz, Ramazan ayında oruç tutmak, Cuma namazı kılmak, alkol, domuz eti yemek, Arapça kitap okumak, İslam'ın en iyi din olduğunu iddia etmektir.¹⁸² Hristiyan İspanya'nın zorla Hristiyanlaştırma politikası bir işe yaramamıştır.¹⁸³ 9 Ocak 1579 tarihli engizisyon kayıtlarında Moriskoların hala kendi aralarında Arapça konuştuklarını ve Arapça kitaplar okuduklarını göstermektedir.¹⁸⁴

III. Filip (1006-103/1598-1621) de babası gibi Moriskolara olan baskıcı siyasetini sürdürmüştür.¹⁸⁵ İspanyolların asimile etmeye çalıştığı ve devletlerine entegre etmeye çabaladıkları Morisko siyasetinin başarısız olmasının bir sebebi entegrasyon politikalarının asimilasyona dayanmasıydı. Moriskolar, Osmanlı Devleti, Fransa ve Fas gibi yönetimlerden yardım taleplerinde bulunmuşlardır.¹⁸⁶ Osmanlı Devleti de İspanya'nın askeri durumu ile ilgili bilgileri Moriskolardan almıştır.¹⁸⁷

4. Küfrün Kıyısından İmparatorluğun Koynuna: Osmanlı'nın Morisko Mültecileri için Entegrasyon Projesi

Osmanlı Devleti reayasını tasnif ederken Müslüm-Gayrimüslüm şeklinde bir sınıflamayı tercih etmiştir. Devletin yönetim şekli her ne kadar monarşi olsa da hukuk düzeni ağırlıklı olarak

¹⁷⁵ Mercedes García-Arenal - Rafael Benítez Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601–1603)*, çev. Pilar Suárez San Martín - Consuelo López-Morillas (Leiden London: Brill, 2022), 7.

¹⁷⁶ Mercedes García-Arenal - Rafael Benítez Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601–1603)*, çev. Pilar Suárez San Martín - Consuelo López-Morillas (Leiden London: Brill, 2022), 1-6.

¹⁷⁷ Horteş ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 25.

¹⁷⁸ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601–1603)*, 11.

¹⁷⁹ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, 13.

¹⁸⁰ García-Arenal - Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601–1603)*, 14-72.

¹⁸¹ El-Temimi, *El-Muriskiyyûn, El-Endüliyyûn ve El-Mesihyyûn*, 96.

¹⁸² Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 84.

¹⁸³ Razuk, 111.

¹⁸⁴ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 44.

¹⁸⁵ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 111.

¹⁸⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d 9. 256; Paşazade, "9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570) < Özet ve Transkripsiyon>", 116.; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 120-21.

¹⁸⁷ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 120-21.

şeriattı. Osmanlı Devleti ile Endülüs Müslümanları arasındaki ilk iletişimin Fatih Sultan Mehmet han döneminde cereyan ettiği belirtilmektedir.¹⁸⁸ Osmanlı Devleti Hilafeti bünyesinde tutan Müslüman bir devlet olması hasebiyle kendisini Müslümanların hamisi olarak görüyordu. Osmanlı coğrafyası Endülüs'e uzaktı. Ancak Kuzey Afrika'daki vilayetler Endülüs'e yakın bir mevkide bulunmaktaydı. Bu noktadan Osmanlı Devleti "gayret-i dîniyye ve İslamiyye"¹⁸⁹ muktezasınca Endülüs Müslümanlarına yardım etmeyi kendisine vazife olarak görmüştür. Osmanlı Devleti'nin Müslümanlara olan bu tutumu Endülüs Müslümanlarına da umut kapısı olmuştur. Endülüs Müslümanları Osmanlı Devleti'nin kendisini kurtarmasını beklemiştir. Kıbrıs'ın fethi sırasında Endülüs Müslümanlarının istediği yardım Kıbrıs seferi nedeniyle yapılamamıştır.¹⁹⁰ Osmanlı¹⁹¹ Devleti ise Müdeccellerden Akdeniz'de Portekiz ve İspanya gibi devletlerin sefer hareketlilikleri konusunda haberler alarak yararlanmıştır.¹⁹²

Eylül 1609 yılında Moriskoların sürgüne tabi tutulacağı kararı İspanyol soylularınca; iş gücü kaybı olacağı gerekçesi ile tasvip edilmedi. Ancak İspanya Kralı III. Filip Moriskoların emlak ve arazilerinin soylulara bırakılacağını ve oluşacak kaybın tazmin edileceği sözünü verdi. 110.000 Morisko Valensiya'yı terk etmek zorunda kaldı. Moriskolar evlerinden çıkartılarak limanlara götürüldüler. Valensiyalılar toplam nüfusun 1/3'ini kaybetti.¹⁹³ İspanyol soyluları, göç ettirilen Moriskoların yerine Hristiyan yerleşimci çekememişlerdir. Bunun sebebi soyluların Hristiyan yerleşimcilerden Moriskolardan aldıkları vergiyi almak istemeleriydi.¹⁹⁴

Aynı dinden olsa bile bir ülkeden başka bir ülkeye göç etmek gurbetlik demektir. Gurbette olan ise garip kişidir. Osmanlı Devleti ve Endülüs Müslümanları İspanya'yı Daru'l-Harb olarak tanımlamışlardır. Cezayir beylerbeyine 23 Kasım 1573 tarihinde gönderilen bir hükümde Endülüs ve Teferten Müslümanlarının Cezayir'e hicret ettiklerini Cezayir'de bulunan askerî taifesi çaresiz olan bu Müdeccel guruptan vergi talep etmişlerdir Bazı gemiciler bu çaresiz insanların kıyafetlerini, para ve mallarını almışlardır. Küfür memleketinden gelerek İslam beldesinde ırgatlık yaparak geçimlerini ancak temin eden bu insanların mallarını almak zulümdür. Hükümet merkezine gelen bu şikâyetler değerlendirilerek Endülüs'ten gelen bu Müslümanlar, üç yıl süreyle tüm vergilerden muaf tutulmuşlardır. Görüldüğü gibi çaresiz olarak İspanya'da zulümden kaçan Müslümanların belirli bir güç ve kuvvete gelinceye kadar vergiden muaf tutulması Osmanlı Devleti'nin Müslüman olanlara yaklaşımını yansıtmaktadır.¹⁹⁵

Çaresiz bir şekilde Endülüs'ten Osmanlı memleketine gelen Müslümanların eşyaları alındığı gibi sosyal hayatta ve iş bulma konusunda da bu insanların yerel idare tarafından dışlandığı durumlar olmuştur. Bu gibi durumlar devletin merkezine bildirildiğinde devlet bu tür ayrımcı tutum ve davranışlara müdahale etmiştir. Endülüs Müslümanlarının ilim ve kültür düzeyi yüksekti. Bu nedenle Endülüs'ten gelen bazı Müslümanların belirli bir sanatı bulunmaktaydı.

¹⁸⁸ Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", 285.

¹⁸⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 78.1134.

¹⁹⁰ Horteş ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskîyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 25; Feridun Emecen, "Selim II", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV., 2009), 36:417; Hatice Çağlıkeçecigil, "24 Numaralı Mühimme Defterinin (H. 981-982/M. 1573-1574 1-80 S.) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 6; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 63,77; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 68.

¹⁹¹ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 77; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 68.

¹⁹² BOA. A. DVNS. MHM. d. 22.108; Rahman Şahin, "22 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981/M.1573) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (S. 1-107)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 108-9.

¹⁹³ Chaney - Hornbeck, "Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos", 7-8.

¹⁹⁴ Chaney ve Hornbeck, 9.

¹⁹⁵ Müdeccel kelimesi Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Belge Trama Sistemi'ndeki özetle Medhil şeklinde yanlış okunmuştur. BOA. A. DVNS. MHM. d. 23. 284; Söz konusu tezde Müdeccel kelimesi mühimme defterinde iki yerde geçmekte ve iki ifade de medcel, dâru'l-harb kelimesi Cezayirü'l-harb şeklinde yanlış okunmuştur. Bkz. Abderrezak Khadir, "Mühimme Defterlerine Göre Kânuni ve II. Selim Döneminde Cezayir'e Ait Hükümler" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 167, 168.

Bu insanların ehl-i ilim ve ehl-i Kur'an oldukları ve daha çok ilimle meşgul oldukları bilinmektedir. Müdecceller İstanbul'a bir dilekçe sunarak kâr u kisplerinin olmadığını, kadılık ve bazı cihetlerin Müdeccellere verilmediğini belirtmiş ve yerel idareyi şikâyet etmiştir. İstanbul Müdeccellerin şikâyetlerini inceleyerek haklı bulmuştur. 23 Kasım 1573 tarihinde Cezayir beylerbeyine bir hüküm gönderilerek Endülüslü ya da Müdeccel diyerek bu insanlara vazife vermemenin yanlış olduğu belirtilmiş ve böyle ayrımcı uygulamaların yasaklandığı belirtilmiştir.¹⁹⁶

Nitekim Endülüs'ten İstanbul'a gelen ve III. Mehmet'e sunulan feryatnamede Endülüslü Müslümanlar Osmanlı'nın büyüklüğünü, Sultan Süleyman Han (1520-1566), Sultan II. Selim Han (1566-1574) ve Sultan III. Mehmet Han'ın (1595-1603) isimlerini zikrederek belirtmişlerdir. Endülüslü Müslümanlar Sultan III. Mehmet Han'a iki deniz ve iki karanın sultanı ünvanıyla hitap etmişler ve söz konusu uzun Arapça metinle Osmanlı sultanına övgüler dizmiştir.¹⁹⁷ Osmanlı Devleti Endülüs Müslümanlarını desteklemek, acılarını hafifletmek için diplomatik girişimlerde de bulunmuştur. Mühimme belgesinde kaçtıkları ülke yazmasa da muhtemelen İspanya'dan kaçan Müslümanların Fransa'ya girdiklerinde de küreğe konulmaları üzerine Cezayir-i Garp beylerbeyine 14 Şubat 1579 tarihinde gönderilen hükümle; Fransa'da küreğe konulan Müslümanların Fransa nezdinde girişimlerde bulunularak kurtarılması emredilmiştir.¹⁹⁸

İspanya'da gördükleri zulümden kaçan Moriskolar ilk olarak Tunus'a hicret etmişlerdir. Memalik-i Mahruse'ye göçmek zorunda kalan Moriskoların bir kısmı Üzeyr, Adana, Sis, Trablusşam ve Kars sancaklarına yerleşmişlerdir. Bu kişilerin birçoğunun yanlarında aileleri olmadığından birbirleri ile dayanışma içerisinde yaşamışlardır. İspanya'dan gelerek Osmanlı memleketinde tutunmaya çalışan Endülüs Müslümanlarının hayatlarını kolaylaştırmak için ilk beş yıl vergilerden muaf tutulmuşlardır. Moriskolar İspanya'da yaşarken ve Tunus'ta iken başlarında şeyh denilen liderleri bulunmaktaydı. Ancak Şeyler, Moriskolar ile gelmediğinden Osmanlı Devleti'nde liderleri bulunmamaktadır. Bu nedenle bu insanlara kimsenin ilişmemesi için uyarılarda bulunulmuştur. Tunus beylerbeyi ve kadısına da hüküm yazılarak Moriskoların liderlerinin isterse; Anadolu'ya göçen Endülüslü Müslümanların yanına gönderilmesi emredilmiştir.¹⁹⁹

Selanik'e yerleştirilen müdeccellerin Osmanlı ülkesine gelmeleri ve burayı vatan tutmalarına İslam dininde sebat etmeleri nedeniyle izin verildiği belirtilmektedir.²⁰⁰ Müdeccenlerden gereğinden fazla para ve vergi alınmaya başlandığında bu mazlumların durumları eskisinden daha kötüye gitmeye başladığı 30 Eylül 1613 tarihinde Tunus beylerbeyi ve kadısına gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır. Söz konusu hükümden Müslüman olan bu insanlara zulmedilmemesi emredilmektedir.²⁰¹ Selanik'e getirilen Müdecceller Ayas ve Payas'a gönderilerek bu bölgelerin mamur olmasına katkı sağlanması arzulanmıştır. Ayas ve Payas'a gelen Endülüs Müslümanları demirci, marangoz ve ticaret erbabı idiler. Bunlar arasında çiftçiliği bilen yoktu. Ayas ve Payas'a gelen Endülüs Müslümanları bu bölgelerde dükkân ve evleri satın alarak yeni vatanlarına uyum sağlamaya çalışmışlardır. Muhacir Müslümanların yeni vatanlarında rahat ve serbest bir şekilde yaşamaları, kimsenin bu mazlum insanlara karışmaması için 18 Kasım 1613 tarihinde Selanik kadısına hüküm yazılmıştır.²⁰² Bununla birlikte İspanya'nın Mayorka bölgesinden gelen Müslümanlara da gedikler verilmiştir. Ancak 8-9 yaşındaki çocuklara da gedik verilmeye başlandığı iddiası üzerine; bu bölgeden gelip Müslüman bile oldukları belli olmayan kişilere gedik verilmesi yasaklanmıştır.²⁰³

¹⁹⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 23. 244. Söz konusu arşiv belgesi için bkz. Ek 2. ;Khadir, 166-67.

¹⁹⁷ BOA. TS. MA. e. 576. 35.

¹⁹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 36. 205.

¹⁹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 78. 1134. Belgenin orijinali ve transkribesi için bkz. Ek 1.

²⁰⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 80.434; BOA. A. DVNS. MHM. d. 81.527.

²⁰¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 81.527.

²⁰² BOA. A. DVNS. MHM. d. 80.434.

²⁰³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 7.2149; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,

İspanya'da Morisko ve Hristiyan İspanyollar arasında üç şiddetli çarpışma meydana gelmiştir. Bu çatışmalar Kastilya Müslüman isyanı 1500-1502, 1568-1570 Granada isyanı ve 1609-1614 yılları kapsayan büyük göç olarak görülmektedir.²⁰⁴ Şüphesiz bu tarihler dışında da İspanyollar Moriskolarla birçok kez karşı karşıya gelmiştir. Bu karşı karşıya gelmelerin bazıları; 1526'da Moriskoların Aragon'da ayaklandığı ve V. Charles'in Gırnata'ya yerleştiği, 1555-1556 Müslümanları Batı Akdeniz'de kısıtlandığı tarih ve 1582 tarihinde Müslümanların sınır dışı edilmesinin önünü açan Lizbon Konferansı'dır.²⁰⁵ İspanya Devlet Konseyi ve kral, Morisko göçünü hepsini birden kovarak yapmadılar. İspanya'dan çıkarken hangi limanlardan çıkacakları planlandı. Moriskolar önce Valensiya'dan başlanılarak Kastilya, Aragon ve sonra Murcia'dan göç ettirilmiştir.²⁰⁶ Osmanlı Devleti Moriskolara yapılan muamelelerden haberdardı. Osmanlı Sultanı Moriskolara yardım edebilmek için İngiltere ve Fransa ve Venedik Dükü nezdinde girişimlerde bulunmuştur.²⁰⁷ İspanya, Moriskolara baskı, işkence, asimilasyon politikası uygularken rahat bir davranış içerisinde değildi. Valensiya valisinin 1596'da dönemin süper gücü olan Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de bir saldırı gerçekleştirebileceği ve içerideki Moriskoları destekleyeceği endişesini Aragon Konseyi'ne bildirmesi²⁰⁸ Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanlarını yalnız bırakmadığını göstermektedir. Gerçekten de Moriskolar, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de kazandığı her başarının arkasından; Osmanlıların kendilerini kurtaracaklarına ümit beslemişlerdir.²⁰⁹ 1612 yılında İstanbul'da yaşamış olan Abdurrafi, Moriskoların sürgün edilmesini; Osmanlı Devleti'nin günün birinde Moriskoları kurtarmak için İspanya'ya müdahale edeceği düşüncesine bağlamıştır²¹⁰ ki bazı kaynaklarda da bu şekilde fikir ortaya atıldığı görülmektedir.²¹¹

Sürgün edilen Moriskolar sahillerde günlerce zor hava şartları ve açlıkla mücadele etmek ve zorlu bir yolculuğu yapmak zorunda kaldılar. Bu manzarayı gören Albacete'den Kardinal de Sifunita kadın, yaşlı, çocukların sefalet içerisindeki manzaranın insanın vicdani tahammül sınırını zorladığını belirtmiştir.²¹² Bu insani yaklaşımın dışında insan dışı beyanlar da bulunanlar da vardı. Pedro de la Vecha de Mesa isimli bir kişi Kardinal Devode Asinusa'ya yazdığı mektubunda o an için sürülen 4.000 kişinin yeterli olmadığını ama yine de Gırnata'dan 4.000 düşmanın gittiği için mutlu olduğunu belirtiyor.²¹³

1580'lerde İspanya Devlet Konseyi Moriskoları Hristiyanlaştırma politikalarına rağmen gizlice İslam'ı yaşadıklarını tespit ettiğinde ülkeden sürülmesi yönünde kararlar almaya başlamıştır.²¹⁴ XVI. yüzyılda Moriskolara baskıların artması bu Müslüman grubun Osmanlı ve Fas makamları ile haberleşerek gizlice İspanya'yı terk etmesi gibi refleksi ortaya çıkartmıştır.²¹⁵

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) III, 1. bs (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999), 91.

²⁰⁴ Antonyo Dominkir Valfransi Horte - Bernand Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, thk. Mehmed Muhyiddin El-Asfar, çev. Abdulâl Salih Taha (Doha: Daru'l-Eşraf, 1988), 19.

²⁰⁵ Horte ve Bensent, 20.

²⁰⁶ James B. Tuallier, "The Moriscos Who Stayed Behind or Returned: Post-1609.", *The Expulsion of the Moriscos from Spain*. (Leiden London: Brill, 2014), 198.

²⁰⁷ Razuk, *El-Endülişiyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 124.

²⁰⁸ Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", 2560; Horte - Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 72,77.

²⁰⁹ Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", 287-93; Hanifi Helayli, *Ebhâsun ve Dirâsâtun Fi't-Târihi'l-Endülüsi El-Muriskil* (Cezayir: Daru'l-Hüdâ, 2010), 19.

²¹⁰ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 30; Gerard Wiegers, "Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.", içinde *Early Modern Ethnic and Religious Communities in Exile*, ed. Y. Kaplan (Amsterdam: Cambridge Scholars Publishers, 2017), 180.

²¹¹ García-Arenal ve Sánchez-Blanco, *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601-1603)*, 79.

²¹² Horte ve Bensent, *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*, 63-64.

²¹³ Horte ve Bensent, 67.

²¹⁴ Wiegers, "Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.", 176.

²¹⁵ Wiegers, 177.

Hristiyan İspanya yönetimi Moriskolara evlenme yasağı getirilmesi ya da zorunlu iskân ile belli yerlerde yaşamaları üzerinde durmuş ancak ülkeden sürgün edilmeleri kararı benimsenmiştir.

4 Nisan 1609 tarihinde başlayan sürgün ile birlikte²¹⁶ 1614 yılına kadar 300.000 Morisko tehcire tabi tutulmuştur.²¹⁷ Bazı kaynaklarda III. Filip'in Moriskoların zorunlu olarak göçe tabi tutulmasını imzaladığı kararnamenin tarihi 9 Aralık 1609 tarihidir ki eyalet valilerine bu kararın uygulanması talimatı 12 Ocak 1610 tarihinde ulaşmıştır.²¹⁸ 17 ve 18. Yüzyılda İspanya Müslümanlarının mallarının satılarak İspanya'nın savunması için kullanıldığı görülmektedir.²¹⁹ İspanya'da yaşayan Hristiyanlar İspanya Devleti'nin Moriskolara uyguladığı yıldırma, baskı ve işkence siyasetini uygulayarak Moriskoların mallarına el koyma bahtsızlığını tercih etmişlerdir.²²⁰ Bazı Endülüslü yazarlar Moriskoların sürgününü Daru'l-Harb'den Daru'l-İslam'a geçiş ve kurtuluş olarak görmüşlerdir.²²¹ Tehcire maruz kalanların bir kısmı, Fas, Tunus, Cezayir,²²² bir kısmı Selanik, Belgrat, İzmir, İstanbul, Adana Şam ve Trablus'a zorla göç ettirilmiştir. İslam beldelerine göç ettirilen İspanya Müslümanlarından az da olsa Fransa,²²³ İngiltere²²⁴ ve İtalya'ya da gidenler olmuştur.²²⁵ Fransa'ya 15 Nisan 1610 tarihinde gelen Moriskolar bu ülkede sıcak bir şekilde karşılanmışlardır.²²⁶ İspanya'da Hristiyan olmayarak Fransa'ya göç eden Moriskoların bir kısmı Fransa'da Hristiyan olmuştur. Fransa, göç eden Moriskoları sürekli gözetim altında tutmuş²²⁷ hatta sonrasında Moriskoların ülkelerinde yaşamalarına müsaade etmemiştir.²²⁸ Moriskoların Amerika'ya ve Hindistan'a da gittikleri bilinmektedir. Moriskoların Amerika'da yerli Kızılderili bölgesine girmeleri yasaklanmıştır.²²⁹ Moriskoların bir kısmı da Libya ve Mısır'a gitmeyi başarmışlardır.²³⁰ I. Ahmet, İngiltere kralı, Venedik doçu ve Fransa Kral naibesine mektup yazarak²³¹ İspanya Müslümanlarına iyi davranmalarını istemiştir. Osmanlı topraklarına iskân edilen Moriskolardan beş yıl vergi alınmamış ve iş bulmaları için desteklenmişlerdir.²³²

Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne ilhakı ile Gırnata'nın düşüşü ve Endülüslü Müslümanlara yapılan baskılar hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir. İspanya'dan İslam adına ne varsa atma düşüncesi birlikte bir arada yaşama denklemine yok etmenin ötesinde katı bir nefreti

²¹⁶ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 135; Chaney ve Hornbeck, "Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos", 2; Özdemir, "Moriskolar", 286.

²¹⁷ Chaney ve Hornbeck, "Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos", 2; Özdemir, "Moriskolar", 286.

²¹⁸ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 90.

²¹⁹ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 11.

²²⁰ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 96.

²²¹ Wieggers, "Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.", 179.

²²² Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 275; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 138; Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", 2567; Wieggers, "Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.", 179; Bilgin, "Nasriler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)", 73; Benafri Chakib, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü Ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989), 84-100.

²²³ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 275; Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", 2567; El Alaoui, "The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority", 239; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 138.

²²⁴ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 138; Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", 2567; Özdemir, "Moriskolar", 286.

²²⁵ Özdemir, "Moriskolar", 286.

²²⁶ El Alaoui, "The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority", 255.

²²⁷ Şahin, "Endülüs-Fransa Bölgesi İlişkileri", 72.

²²⁸ El Alaoui, "The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority", 255.

²²⁹ El-Temimi, *El-Muriskiyyûn, El-Endulisiyyûn ve El-Mesihyyûn*, 166.

²³⁰ Wieggers, "Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.", 178.

²³¹ Wieggers, 180; Özdemir, "Moriskolar", 286.

²³² Özdemir, "Moriskolar", 286; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 127.

barındırıyordu. Asimile politikaları ile yıldırılan Müslüman Endülüs halkı, Gırnata'nın düşüşünden sonra Kuzey Afrika'ya göç etmeye başlamışlardır.²³³ Baskı ve asimilasyon ile İspanya'dan sürülen Nasri krallığı (Beni Ahmer) halkı 1610-1614 yıllarında Fas²³⁴ ve Cezayir'e sürülmüşlerdir.²³⁵

Osmanlı Devleti 15. Yüzyılda Müslümanların hamisi olduğu düşüncesiyle fırsat buldukça Endülüs Müslümanlarını İspanya'dan Cezayir'e getirmeye çalışmıştır.²³⁶ 1514-1519 yılları arasında Hızır Hayrettin Reis ve Oruç Reis İspanya kıyılarına akınlar düzenleyerek buradaki Müslümanları Kuzey Afrika'ya taşımışlardır.²³⁷ Cezayir'den Aydın ve Salih Reisler 1529 yılında Barbaros Hayreddin Paşa'nın komutasında Valensiya kıyılarına akın düzenlenmiş ve bu akınlarda çok sayıda Müslüman Cezayir'e nakledilmiştir.²³⁸ Barbaros Endülüs Müslümanlarını kurtarmak için gayret sarf etmiştir.²³⁹ Ayrıca İspanyollara isyan eden 80.000 Endülüslü'ye yardım için 36 parça İspanya'ya gönderilmiştir.²⁴⁰ Bu sayı bazı çalışmalarda 70.000 şeklinde görülmüştür.²⁴¹ Moriskoların Kuzey Afrika ve Cezayir'e göçleri Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne ilhakından önce de vardı. Ancak Cezayir Osmanlı Devleti egemenliğine geçtikten sonra Moriskoların Endülüs'ten göç etmeleri önceki dönemlere göre kıyaslanamayacak kadar artmıştır.²⁴²

II. Bayezid döneminde ismi bilinmeyen bir şair II. Bayezid'in huzuruna çıkarak kitaplarının nasıl yakıldığını anlatan bir şiir yazmış ve kendilerine yapılan işkenceleri dillendirmiştir.²⁴³ II. Bayezid da Malaka ve Balear adalarını vurmuş ve bir miktar Müslüman'ı İspanya'dan Kuzey Afrika'ya taşıtmıştır.²⁴⁴ Osmanlı'nın ihtişamlı dönemi olan Kanuni Sultan Süleyman zamanında İspanya kıyılarına yapılan seferlerde Moriskoların bir kısmı Kuzey Afrika'ya Türk gemileriyle nakledilmiştir.²⁴⁵ İspanya Müslümanları 1568 tarihinde ayaklandıklarında; Osmanlı Devleti Kıbrıs seferi ile meşgul olduğundan dolayı ancak Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa aracılığıyla ancak sınırlı şekilde yardım olabilmıştır. Osmanlı Devleti'nin İspanya'ya Fransa ile birlikte savaş saçma ihtimali karşısında Moriskolar bir kez daha ayaklanmışlardır.²⁴⁶ 24 Şubat 1470 tarihinde başarısız ayaklanmadan sonra İspanya Kralı Filip, Dou John Guadix Baza'daki tüm Moriskoların iç bölgelere sürülmesini emretmiştir. 5 Mart 1570 tarihinde ise Gırnata'da bir tek Morisko kalmamasına karar verilmiştir.²⁴⁷

Endülüs Müslümanlarına zulüm 1614 yılına kadar devam etmiştir. Moriskolar 1541 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a bir mektup yazarak kendilerine yardım edilmesi istemişlerdir.²⁴⁸ 1559 tarihinde Turgut Reis 1500 kadar Endülüs Müslümanını İspanya Hristiyanlarının zulmünden

²³³ José M. González García, "Cultural Memories of the Expulsion of the Moriscos", *European Review* 16 (2008), 94; Garrâf Hecire, *Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)* (Vahran: El-Cumhûriyyetü'l-Cezâiriyyetü'd-Demokratiyyetü's-Şa'biyye Vezâretü't-Ta'lim ve El-Bahs ve El-İlmî Camiatu Vahran Külliyyetü'l-Ülûmü'l-İnsâniyye ve El-Ülûmü'l-İslâmiyye Kısmu't-Târih ve El-İslâmiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020), 95.

²³⁴ García-Arenal, "The Moriscos in Morocco: from Granadan Emigration to The Hornacheros of Sale", 286; García, "Cultural Memories of the Expulsion of the Moriscos", 104.

²³⁵ Hecire, *Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)*, 95-99.

²³⁶ Hecire, 105; Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 117.

²³⁷ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 117.

²³⁸ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 273; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 85; Hecire, "Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)", 105; Helayli, *Ebhâsun ve Dirâsâtun Fi't-Târihi'l-Endülüsi El-Muriskîl*, 23.

²³⁹ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 85.

²⁴⁰ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 117; Hecire, "Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)", 105.

²⁴¹ Helayli, *Ebhâsun ve Dirâsâtun Fi't-Târihi'l-Endülüsi El-Muriskîl*, 24.

²⁴² Hecire, "Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)", 106.

²⁴³ Jarrar, "Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics", 75.

²⁴⁴ Özdemir, "Müdeccenler", 465.

²⁴⁵ Özdemir, "Moriskolar", 286.

²⁴⁶ Özdemir, 287.

²⁴⁷ Şeyban, "İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyeti'nden Kalan İzler ve Eserler-VIII: Kuzeydoğu İspanya", 5; Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 257.

²⁴⁸ Hecire, "Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)", 106.

kurtarmayı başarmıştır.²⁴⁹ Osmanlı Devleti 1528-1584 tarihleri arasında Endülüs Müslümanlarını kurtarabilmek için İspanya kıyılarına 33 akın gerçekleştirmiştir.²⁵⁰ Birçok Morisko, farklı zamanlarda İspanya'dan Cezayir'e taşınmıştır.²⁵¹ Osmanlı Devleti adına casusluk yapan 6 Müdeccel ise yakalanarak esir olarak satılmak üzere hapis olunmuşlardır.²⁵² denen bazı Moriskolar ise Ancak vatanları olan Endülüs'ü terk eden Moriskolardan pişman olanlar da çıkmıştır.²⁵³ 1563 tarihinde Hasan Paşa El-Mersü'l-Kebir'e saldırmıştır.²⁵⁴

Cezayir'e getirilen Endülüslülerden 500 kadarının Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte I. Karos döneminde (1516-1556), İspanya lehine savaşan 1517 tarihinde Tenese şehrini ele geçiren Hamid El-Abd'a karşı mücadelede bulunmaları Müslüman dayanışmasının somut örneğidir. Yine 1542 tarihinde Çarkan Savaşı'nda 5.000 kadar Endülüslü'nün Cezayir'in savunmasında bulunması Müslümanların dayanışmasını göstermesi açısından değerlidir.²⁵⁵ Ramazan Paşa döneminde Endülüs Müslümanlarının Fas'a karşı düzenlenen seferlere katılmaları Endülüs Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne verdiği katkıyı göstermesinden dolayı dikkat çekicidir.²⁵⁶ 1568 tarihinde İspanyollara karşı isyan eden Moriskolar,²⁵⁷ isyanın başarısız olması sebebiyle Cezayir, Fas ve Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır.²⁵⁸ Moriskoların sürekli isyan etmeleri üzerine İspanya yönetimi Moriskoları yerlerinden etme siyaseti izlemeye başlamıştır.²⁵⁹ Morisko sorunu bir medeniyetler çatışmasıdır denilebilir.²⁶⁰

Moriskolar göç sırasında birçok sıkıntı yaşamıştır. Her şeyden önemlisi de doğup büyüdükları vatanlarından ayrılmışlardır. Bu trajik olayı yetersiz bulanlar da vardır. Salazar Kontu'nun 11 Ağustos 1615 tarihinde Devlet Konseyi'ne yazdığı mektubunda Murcia, Endülüs ve Kastilya'da; sanki sürgün yapılmamışçasına Moriskoların kalabalık olduğundan bahsetmiştir. Oysa muafiyetten yararlanan, sessizce gizlice Moriskolar da hem görünür değildiler hem zamanla Müslüman kimliklerini Hristiyan kültürü içerisinde eritmişlerdir.²⁶¹

Müslüman Valensiyası 636/1238'de Aragon Kralı I. Jaume'nin Ordusuna teslim oldu.²⁶² Aragon ve Kastilya'da I. Jaume, Endülüs Müslümanlarının Valensiya'da kalmalarına izin verse de²⁶³ sonraki yıllarda yapılan baskılar sonucu 1526 tarihinde 2.200 kişi Valensiya'yı, 1529 tarihinde 200 Morisko Olive Kasabası'nı 1532 tarihinde 2.000 Morisko İspanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Oysa Hristiyanların elindeki Aragon ve Kastilya'da Müslüman nüfus Hristiyan nüfusun %25-30'unu teşkil ediyordu.²⁶⁴ XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanan Müslümanları zorla vaftiz etme kararı,²⁶⁵ 1525 yılında toplanan üst düzey din kurulu zorlama ile yapılan

²⁴⁹ Hecire, 106.

²⁵⁰ Hecire, 107.

²⁵¹ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 276-279.

²⁵² BOA. A. DVNS. MHM. d. 52. 718.

²⁵³ Wiegers, "Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.", 186.

²⁵⁴ Hammadi, *El-Muriskiyyûn 1492-1616*, 138.

²⁵⁵ Hecire, "Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)", 109.

²⁵⁶ Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", 2554; Hecire, "Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)", 109.

²⁵⁷ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 240; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 97.

²⁵⁸ Yanar, "Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)", 2566-67; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 97.

²⁵⁹ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*, 99.

²⁶⁰ Razuk, 103.

²⁶¹ Tualler, "The Moriscos Who Stayed Behind or Returned: Post-1609.", 197.

²⁶² Chaney ve Hornbeck, "Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos", 5.

²⁶³ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 5.

²⁶⁴ Wiegers, "Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.", 176.

²⁶⁵ El-Temimi, *El-Muriskiyyûn, El-Endüliyyûn ve El-Mesihyyûn*, 91; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", 283-84.

vaftizlerin²⁶⁶ geçerli olduğunu ve vaftiz edilmeyen Arapların bir an önce vaftiz edilmesini istemiş ve vaftiz edilmeyenlerin köle statüsünde görüleceğini belirterek 10 gün içerisinde vaftiz edilmelerini istemiştir.²⁶⁷ Bazı Endülüslü Müslümanlar yaşadıkları baskıdan dolayı vaftizi kabul etmişler ve para cezalarından kurtulmak için ayinlere gitmişlerdir.²⁶⁸ Vaftiz edilen Moriskolar Müslüman olduklarında ödedikleri vergiyi vermişlerdir. Yani Hristiyan gibi yaşayıp Müslüman gibi vergi ödemişlerdir.²⁶⁹ Ancak Valensiya Başpsikosu Jean de Ribera gibi din adamları Müslümanların dinlerinden döndürmenin mümkün olmayacağı düşüncesiyle vaftiz edilmeleri yerine sürgün edilmelerini önermiştir.²⁷⁰ İspanyollar, Moriskoları kendi kültürlerini entegre edemeyince; Hristiyan İspanya’da Müslümanlar bahçede ayıklanması gereken yabancı ot olarak görülmüşlerdir.²⁷¹

İspanya’dan göç eden Morisko sayısı farklı kaynaklarda birbirini tutmаса da muhacir Moriskoların sayısının 300.000’in üzerinde olduğu konusunda genel kabul görmüştür.²⁷² Ancak bazı kaynaklarda göç ettirilen Morisko sayısının 500.00,²⁷³ 800.000²⁷⁴ hatta 900.000’i bulduğu iddiası vardır.²⁷⁵ Ancak bazı kaynaklarda 1575 yılında İspanya’da toplam Morisko sayısının 600.000, bazı kaynaklarda da 400.000 olarak gösterilse de²⁷⁶ bazı kaynaklar İspanya’da yaşayan Morisko sayısını 1.000.000 olarak belirtmektedir.²⁷⁷ Göç ile birlikte bazı şehirlerde insan yoğunluğunun his edilir şekilde azaldığı gözlemlenmiştir.²⁷⁸ Moriskoların İspanya’dan ayrılması ciddi bir iş gücü, emek ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.²⁷⁹

Moriskolar, Fas’a geçtiklerinde Faslı Müslümanlar ve Fas Sultanı Mevla Zidan tarafından iyi karşılanmışlardır.²⁸⁰ Bir kısım Endülüslü Müslüman Cezayir’e gelerek yerleşmiştir. Cezayir’in merkezine yerleşen Endülüs Müslüman’ın sayısı 25.000’den fazlaydı.²⁸¹ Sadece Kastilya’dan gönderilen Moriskoların sayısı 50.000’i geçmişti.²⁸² Aragon Krallığı’nın Terrer Köyü’nden Cezayir’e kaçan bir Morisko, İslam’ı baskı ve zulüm altında daha iyi yaşadığını belirterek Cezayir’de Müslümanlar arasında bulunmak yerine kendi köyünde yaşamayı tercih etmesi²⁸³ ise meseleye baskı ve zorlama karşısında inançlarını bırakmayan insanların rahat bir ortamda rehavete kapıldıkları fikrini göstermektedir. En fazla Müdeccen alan yerlerden biri de hiç şüphesiz Tunustu.²⁸⁴ Fransa’nın Agde Limanı’nda Tunus’a gitmek için bekleyen 30.000’in

²⁶⁶ Yanar, “Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)’ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)”, 2553; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 82.

²⁶⁷ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 82.

²⁶⁸ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 213.

²⁶⁹ Chaney ve Hornbeck, “Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos”, 6.

²⁷⁰ García-Arenal, “Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia”, 325.

²⁷¹ Karacan, “16 ve 17. Yüzyıl İspanyası’nda Moriskoların asimilasyonunda Kullanılan İletişim ve Propaganda Unsurları”, 52.

²⁷² Garcia, “Cultural Memories of the Expulsion of the Moriscos”, 93; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 126; Yanar, “Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)’ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614)”, 2567.

²⁷³ El Alaoui, “The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority”, 252.

²⁷⁴ El Alaoui, 240; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 126-27.

²⁷⁵ El Alaoui, “The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority”, 258; Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 126-27.

²⁷⁶ Lea, *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*, 272.

²⁷⁷ El Alaoui, “The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority”, 251.

²⁷⁸ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 128.

²⁷⁹ Chaney ve Hornbeck, “Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos”, 3-4.

²⁸⁰ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 129.

²⁸¹ Razuk, 131-32.

²⁸² Horte ve Bensent, *Târih-i Müslimi’l-Endülüs el-Muriskıyyûn Hayât.. ve Me’setü ekalliyetü*, 62.

²⁸³ Wiegers, “Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora.”, 284.

²⁸⁴ Razuk, *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle’l-Mağrib Hilâlel- Karneyn* 1617, 132-33; Garcia, “Cultural Memories of the Expulsion of the Moriscos”, 94.

üzerinde Endülüs Müslümanı'nın olduğu söylenmektedir. Valensiyalı Müslümanların bir kısmı Pirene Dağları'nı aşarak Fransa'ya ulaşmış oradan da Kuzey Afrika'ya geçmişlerdir.²⁸⁵

Cezayir Beylerbeyi Uluç Hasan Bey'in Emriyle Cezayirli mücahitler 1582'de iki bin Endülüs Müslümanını kurtarmıştır.²⁸⁶

Sultan II. Selim Han (1566-1574) zamanında Endülüs Müslümanlarının yardım taleplerinin arttığı mühimme defterlerinden anlaşılmaktadır. Sultan I. Ahmed Han'ın (1603-1617) dönemi büyük sürgüne denk gelmektedir.²⁸⁷

Sonuç

Bu çalışma, Morisko meselesini geleneksel olarak Batı ve Arap merkezli anlatılardan ayırarak, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve insani perspektifini odağa alan özgün bir tarih yazımı denemesi sunmuştur. Analiz edilen Osmanlı Arşiv belgeleri, Endülüs Müslümanlarının yaşadığı trajedinin sadece İspanya Krallığı'nın iç politikasıyla sınırlı bir mesele olmadığını, bilakis Osmanlı'nın küresel Akdeniz siyasetini ve Hilafet merkezli İslami dayanışma doktrinini doğrudan tetikleyen bir jeopolitik kırılma noktası olduğunu kesin bir dille ortaya koymaktadır.

Araştırmanın temel analitik çıkarımı, Osmanlı Devleti'nin Moriskolara yönelik askerî, siyasî ve malî yardımlarının, basit bir gasp (kurtarma) operasyonu ya da dinî sempati eylemi olmanın ötesinde, XVI. ve XVII. yüzyılların *Akdeniz'inde Sünnî jeopolitik ağının* bir parçası olarak sistematikleştirilmiş olmasıdır. Arşiv kayıtları, Padişah ve Divan-ı Hümâyun'un bu meseleye anlık tepkiler yerine, merkezî bir politika bağlamında ele aldığını göstermektedir. Moriskolardan gelen yardım taleplerinin sadece bir insani yardım çağrısı olarak değil, aynı zamanda İspanya üzerindeki diplomatik baskı aracı ve Kuzey Afrika'daki nüfuz alanını genişletme stratejisinin bir kaldırıcı olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın Batı'daki Müslüman varlığını, kendi Osmanlı barış ve hakimiyet ideali ve küresel siyasî vizyonu içinde bir meşruiyet ve etki alanı unsuru olarak konumlandığını kanıtlamaktadır.

Moriskoların zorla Hristiyanlaştırma politikalarına karşı geliştirdikleri içte gizleme pratiği, makalede ele alındığı gibi, sadece kişisel bir hayatta kalma mekanizması değil, aynı zamanda İspanyol Devleti'nin asimilasyon projesinin başarısız olmasının da temel nedeni olmuştur. Osmanlı belgelerinde Moriskolara yapılan göndermeler, bu topluluğun ne dinî ne de etnik kimliğinin tam olarak çözülmediğini gösterir. İstanbul, Endülüs Müslüman kimliğini, dışarıdan yapılacak her türlü yardım ve direniş çağrısı için canlı bir bağ olarak görmüştür. Bu perspektif, modern ulus-devletlerin homojenleştirme çabalarına karşı, erken modern dönemde dinî ve kültürel kimliğin gizlilikle nasıl direnç gösterdiğine dair çarpıcı bir tarihsel emsal teşkil etmektedir.

Bu çalışma, Morisko meselesi literatüründeki önemli bir boşluğu doldurarak, olayı edilgen bir mağduriyet hikâyesinden çıkarıp, aktif bir Uluslararası İlişkiler dinamiği içine yerleştirmiştir. Osmanlı Arşiv belgelerinin sistematik kullanımı, konuyu sadece İspanyol tarihinin bir dipnotu olmaktan çıkarıp, Akdeniz'de hüküm süren "dinler arası hegemonya mücadelesi" bağlamına taşımıştır. Bu durum, tarih yazımında hâkim olan Batı merkezli paradigmaları sorgulamakta, Morisko sürgününü sadece İspanya'nın bir iç meselesi olarak görmekten vazgeçmeyi ve olayı erken modern dünyanın çok kutuplu siyasî denkleminin bir sonucu olarak yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, Osmanlı arşivleri, Morisko meselesinin karmaşık katmanlarını açığa çıkarmış, zorla göç ve asimilasyon politikalarının mağduru olan bir topluluğun, güçlü bir İmparatorluk tarafından nasıl bir siyasî kaldırıcı ve insani sorumluluk unsuru olarak görüldüğünü

²⁸⁵ Razuk, *El-Endülüsiyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel-* Karneyn 1617, 137; Şahin, "Endülüs-Fransa Bölgesi İlişkileri", 71.

²⁸⁶ Kılıç, *Endülüs Müslümanların Sürgünü*, 127.

²⁸⁷ Kılıç, 121-127.

kanıtlamıştır. Bu analizler, Osmanlı Devleti'nin sadece Avrupa'nın doğu kapısında değil, aynı zamanda Akdeniz'in batısında da aktif ve derinlemesine nüfuz sahibi bir aktör olduğunu teyit etmektedir. Makalenin bulguları, Morisko meselesine dair gelecekteki çalışmalar için yeni araştırma yollarını işaret etmekte ve XVI. yüzyıl Osmanlı siyasî düşüncesinin kapsamını yeniden tanımlamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet arşiv başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. DVNS. MHM. d. 7.2149.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 204.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 231.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 9. 256.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 10. 14.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 666.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 22.108.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 23. 244.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 36. 205.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 52. 718.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 78. 1134.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 80.434.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 81.527.

BOA. TS. MA. e. 576. 35.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Adhari de Marruecos, A. (1860). *Espana Arabe*. çev. Don Francisco Fernandez Gonzalez. Universidad de Granada.

Agapida, A. (1850). *Conquest of Granada*. New York: John Murray.

Aksoy, Ö. F. (2023). *1492'ye Giden Süreçte Osmanlı-Endülüs İlişkileri* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kayseri.

Al-Sharefeen, I. M. d. I. (2014). *XVI. Yüzyıl İspanyol Edebiyatında Morisko Romanı ve Örnek Romanlarda Toplumun Yansımaları* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire, B. (1999). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) III*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1. Basım.

Bilgin, F. (2010). *Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul.

Bosworth, C. E. (2013). *El-Sülâlâtü'l-islâmiyyetü'l-hâkimiyye*. Hey'etu Abudabi li's-Seyyyâhati ve Es-Sekâfeti, Daru'l-Kütübü'l-i Vataniyye, 1. Basım.

- Çağlıkeçecigil, H. (2014). *24 Numaralı Mühimme Defterinin (H. 981-982/M. 1573-1574 1-80 S.) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kayseri.
- Calvert, A. F. (1904). *The Elhambra*. John Lane Company.
- Chakib, B. (1989). *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara.
- Chaney, E., & Hornbeck, R. (2016). Economic Dynamics in the Malthusian Era: Evidence from the 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos. *The Economic Journal*, 126(594), 1404–1440. <https://doi.org/10.1111/eoj.12309>
- Çınar, F. M. (2023). Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Dönemi'nde Hanedan Kadınlarının Siyasi Etkinlikleri. *skişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 540–556. <https://doi.org/1051702/esoguifd.1308237>
- Dan, A. (2023). *Gırnata İsyanı (1568-1571)* Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırklareli.
- Demirtaş, M., & Özkan, S. H. (2020). Reform ve Aydınlanmaya Doğru. In *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi* (pp. 105–131). İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Basım.
- Dozer, C. (1998). Turâsu'l-Müdeccinîn Fî Fenni'l-İmare. In E.-H. l.-C. Selma (Ed.), *El-Hadaratu'l-İslamiyye Fi'l-Endülüs*. The Legacy of Muslim Spain.
- Ebu'l-Fazl, M. A. (1996). *Dirâsâtun Fî Târîh ve Hadâratu'l-Endülüs*. Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye.
- El-Hadra El-Cuyusi, S. (1988). *El-Hadaratu'l-Arabiyye Fi'l-Endülüs*. Merkezün Dirâsâtun el-Veddetu'l-Arabiyye.
- El-Safî, A., & Muhammed, T. (1991). Min mesâdiri't-Târîhi'l-İctimâî Li'l-Mağrib ve El-Endülüs. In *Cevânibün Mine't-Târîhi'l-İctimâî li'l-Büldâi'l-Mutavassıtiyyeti Hilâle el-Asri'l-Vasît*. Camiatu Mevlay ismail.
- El-Seyyid Abdulaziz Salim, S. (1995). *Şatıbetu'l-Hısnı'l-Emâmî Li-Şarkı'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslamî (Et-Târîhu'l-Siyâsû ve El-Hadârû)*. Müessesetü Şebâbu'l-Camia.
- El-Seyyid Abdülaziz Salim, S. (1990). *Medinetun Kadisetün ve Dvruhâ Fi't-Târîhi's-Siyâsî ve El-Hadârî (Li'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslamî)*. Müessesetü Şebâbu'l-Camia.
- El-Seyyid Abdulazizi Salim, S. (1997). *Buhusun Meşrikiyyetin Fi't-Tarih ve'l-Hadarati'l-islamiyye*. Müessesetü Şebâbu'l-Camia.
- El-Seyyid Ebu Mustafa, K. (1997). *Dirasetun Endüliyyetün Fi't-tarih ve el-Hadara*. Merkezün El-İskenderiyyetü Li'l-Küttâb.
- El-Temimi, A. (1983). *El-Moriskiyyûn, El-Endulisiyyûn ve El-Mesihîyyûn*. El-Meceleltu't-Tarihîyyetu'l-Mağribiyye.
- El Alaoui, Y. (2020). The Moriscos in France after the Expulsion Notes for the History of a Minority. In L.-M. çev. Consuelo, B. Martin, G.-A. Mercedes, & W. Gerard (Eds.), *The Expulsion of the Moriscos from Spain A Mediterranean Diaspora* (pp. 239–268). Brill.
- Emecen, F. (2009). Selim II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, 414–418.
- Es-Seyyid Ebu Mustafa, K. (1997). *Tarih ve Hadaratu'l-Endülüs Fi'l-Asri'l-İslâmî*. Merkezu İskenderiyye li'l-Küttâb.
- Et-Temimi, A., & Et-Temimi, A. (2011). Celâletu'l-Mülk Huvan Karlos Ellezî Elkâhu Bi-Medîneti'z-Zehrâ Bi--Kutuba. In *Terâcîdiya sardu'l-Muriskiyyîn Mine'l-Endülüs ve el-*

- Mevâkıf'l-İsbâniyye ve El-Arabiyyeti'l-İslâmiyyeti Minhâ (pp. 38–39). Mektebetu'l-Muhtedîn.
- Fowler, J. J. (2018). Assembling Alumbradismo: The Evolution of a Heretical Construct. In G.-A. Mercedes (Ed.), *Catholic Christendom, 1300–1700 After Conversion Iberia and the Emergence of Modernity* (pp. 251–282). Brill.
- García-Arenal, M. (2014). The Moriscos in Morocco: from Granadan Emigration to The Hornacheros of Sale. In *The expulsión of the Moriscos from Spain* (pp. 286–328). Brill.
- García-Arenal, M. (2018). Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia. In G.-A. Mercedes (Ed.), *Catholic Christendom, 1300–1700 After Conversion Iberia and the Emergence of Modernity* (pp. 304–335). Brill.
- García-Arenal, M., & Sánchez-Blanco, R. B. (2022). *The Inquisition Trial of Jerónimo de Rojas, A Morisco of Toledo (1601–1603)*. Brill.
- Garcia, J. M. G. (2008). Cultural Memories of the Expulsion of the Moriscos. *European Review*, 16, 91–100. <https://doi.org/10.1017/S1062798708000100>
- Gökalg, H. (2010). *Sosyo-Kültürel ve Dînî Açılardan Moriskoların Tarihi* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Konya.
- Gülümser, A. (2024). *Torquemada Dönemi İspanyol Engizisyonu (1483-1498)* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.
- Güneş, M. K. (2020). *İspanya Engizisyonu ve Engizisyon Mahkeme Kaydı İncelenmesi* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırşehir.
- Haccî, A. A. (2017). *İslâmî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi 92-897 Hicri/711-1492 Miladi*. İlk Harf Yayınevi.
- Hakkı, M. (2001). *El-Berberu Fi'l-Endülüs Dirâsetu'l-t-Târih Mecmûatun İsniye Mine'l-Fethi İlâ Sukûti'l-Hilâfeti'l-Emeviyye (H 92-422/M. 711-1031)*. Şirketü El-Neşr ve El-Tevzî'-El-Medârisu'l-Dâru'l-Beydâ.
- Hammedi, A. (1989). *El-Muriskiyyûn 1492-1616*. El-Dâru'l-Tûnisiyye Li'n-Neşri Tunus.
- Hecire, G. (2020). *Es-Sultatu ve El-Müessesetu'l-Askeriyye Fi'l-CezâirHilâle Ahdi 'l-Osmânî (1519-1671)* El-Cumhûriyyetü'l-Cezâiriyyetü'd-Demokratiyyetu's-Şa'biyye Vezâretu't-Ta'lim ve El-Bahs ve El-İlmî Camiatu Vahran Külliyyetu'l-Ulûmu'l-İnsâniyye ve El-Ulûmu'l-İslâmiyye Kısmu't-Târih ve El-İslâmiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Vahran.
- Helayli, H. (2010). *Ebhâsun ve Dirâsâtun Fi't-Târihi'l-Endülüsü El-Muriskiî*. Daru'l-Hüdâ.
- Hilali, H. (1999). *El-Muriskiyyûn el-Endulisiyyûn Fi'l-Mağribi'l-Evsat Hilâle'l-Karneyn 16. ve 17. M Camiatu Vahran*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Vahran.
- Hortez, A. D. V., & Bensent, B. (1988). *Târih-i Müslimi'l-Endülüs el-Muriskiyyûn Hayât.. ve Me'setü ekalliyetü*. Daru'l-Eşraf.
- Irving, W. (1892). *Chronicle of The Conquest of Granada*. G. P. Putnam's Sons.
- Irving, W. (1897). *Chronicle of The Conquest of Granada*. Peter Fenelon Collier, Publisher.
- Jarrar, S. M. M. d. (1982). *Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1 238-1 492) and Their Relation to State Politics* University of London School of Oriental and African Studies, Yayınlanmamış Doktora Tezi]. London.

- Karacan, R. U. (2019). *16 ve 17. Yüzyıl İspanyası'nda Moriskoların asimilasyonunda Kullanılan İletişim ve Propaganda Unsurları* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara.
- Karesko, R. (2011). Mehâkîmu't-Teftîş Bi Belansiye ve Emlâku'l-Muriskiyyûn (1566-1609). In E.-T. Abdulcelil (Ed.), *Terâcîdiya sardu'l-Muriskiyyîn Mine'l-Endülüs ve el-Mevâkıf'l-İsbâniyye ve El-Arabiyyeti'l-İslâmiyyeti Minhâ* (pp. 101–118). Mektebetu'l-Muhtedîn.
- Kaygusuz, Z. (2006). *10 numaralı Mühimme defterinin (1-179) tahlil transkripsiyonu ve değerlendirme* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erzurum.
- Khadir, A. (2016). *Mühimme Defterlerine Göre Kânuni ve II. Selim Döneminde Cezayir'e Ait Hükümler* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.
- Kılıç, A. (2015). *Endülüs Müslümanların Sürgünü*. Doğu Kütüphanesi.
- Kocaman, A. (2024). *İngilizce Literatürde Endülüs'teki Bir Arada Yaşama Tecrübesine Farklı Yaklaşımlar* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara.
- Konuk, Ş. B. (2018). *Batılı Kaynaklara Göre Endülüs'te Moriskolara Yönelik Engizisyon Uygulamaları (1492-1614)* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir.
- Ladero, M. A. (1992). *Andalucia En Torno a 1492 Estructuras. Valores. Sucesos*. Fundación MAPFRE América.
- Lea, H. C. (1901). *The Moriscos of Spain; Their Conversion and Expulsion*. Lea Bros.
- Legrand, D. *Dictionnaire Chronologique d'Histoire Universelle Du Moyen-Age*. D. Legrand.
- Louis, V. (1280). *Endülüs Tarihi*. Mejhmed Lebid.
- Murad, M. (1305). *Tarih-i Umûmî*. Mehmed Murad.
- Ömer, B. (2008). *El-İmâratu'l-Berberiyyetu's-Suğrâ Fî Cenûbi'l-EndülüsAlâ Ahdi Mülûki't-Tavâif Câmîatu Vahran Külliyyetü'l-Ulûmu'l-İnsâniyye ve El-Hadaratu'l-İslamiyye Kısmu't-Târîh ve İlmu'l-Âsâr*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Vehran.
- Özdemir. (1995). Endülüs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 211–225.
- Özdemir. (2020). Müdeccenler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 463–465.
- Özdemir, M. (1999). Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi? *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 12, 283–296.
- Özdemir, M. (2020). Moriskolar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 286–289.
- Paşazade, O. (2006). *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570) < Özet ve Transkripsiyon >* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.
- Pastore, S. (2018). Doubt in Fifteenth-Century Iberia. In *Catholic Christendom, 1300–1700 After Conversion Iberia and the Emergence of Modernity* (pp. 283–303). Brill.
- Prescot, W. H., & Kirk, J. F. (1883). *History of The Reign Philip the Second*. J. B. Lippincot & Co.
- Quesada, M. A. L. (2004). *La Formacion Medieval de EspanaTerritorios, Regiones, Eeinos*. Alianza Editorial, S.A.

- Quesada, M. Á. L. (1999). *Andulicia aFines De La Edad Media Estructuras, Valores, Sucidos*. Servicio de Publicaciones de la Universidad.
- Razuk, M. (1998). *El-Endüliyyûn ve Hicrâtihim İle'l-Mağrib Hilâlel- Karneyn 1617*. Afrikiyye'ş-Şark, 3. Basım.
- Rodríguez De Vera Ríos, P.-P. (2018). *Moriskolar: Bir Arada Yaşama Projesinin Başarısızlığı* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.
- Şahin, B. (2023). *Endülüs-Fransa Bölgesi İlişkileri* Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çorum.
- Şahin, R. (2014). 22 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981/M.1573) Trankripsiyon ve Değerlendirmesi (S. 1-107) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kayseri.
- Sargon, E. (1989). Aljamia. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2, 465–466.
- Selame Ubeydat, D. Ö. (2006). *El-Muvahhidûn Fi'l-Endülüs El-Mağrib ve El-Endülüs Mâ Beyne Senetey* (H. 451-667/m. 1146-1268). Daru'l-Kitabu'l-Sekafi.
- Şeyban, L. İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyeti'nden Kalan İzler ve Eserler-VIII: Kuzeydoğu İspanya. *International Journal of Social Science*, 31, 1–8.
- Şeyban, L. (2020). İspanya'da Endülüs Mirası Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(8), 2177–2196. <https://doi.org/10.46868/atdd.62>
- Stewart, D. (2013). Dissimulation in Sunni Islam and Morisco Taqiyya. *Al-Qantara*, 34(2), 439–490. <https://doi.org/10.3989/alqantara.2013.016>
- Toraman, İ. (2024). Morisko İsyanları ve Osmanlı Fetihlerine Etkileri. *Anadolu Mecmuası MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Derneği*, 3(8), 39–48.
- Tualler, J. B. (2014). The Moriscos Who Stayed Behind or Returned: Post-1609. In *The Expulsion of the Moriscos from Spain* (pp. 197–215). Brill.
- Uluerler, S., & Özkan, S. H. (2020). Coğrafi Keşifler ve Avrupa'nın Yayılması. In *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi* (pp. 45–78). İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Basım.
- Viguera, M. J. V. (1992). Madrid en al-Andulus. In *III Jarique de Numismatica Hispano-Arabe* (pp. 1–35). Facultad de Geografia Biblioteca.
- Wiegers, G. Moriscos in North Africa after the Expulsion from Spain in 1609 and their Discourse about Exile and Diaspora. In Y. K. ed (Ed.), *Early Modern Ethnic and Religious Communities in Exile* (pp. 165–168). Cambridge Scholars Pub.
- Yahlaf, H. A. (2008). *El-İslamu'l-Fikri Li'l-Berber Bi'l-Endülüs Mine'l-Ahdi'l-Âmirî İlâ Nihâyeti'l-Vücûdi'l-Murâbitîn*. Câmiatu Vahran Külliyyetü'l-Ulûmu'l-İnsâniyye ve El-Hadaratu'l-İslamiyye Kısmu't-Târîh ve İlmu'l-Âsâr, Yüksek Lisans Tezi.
- Yanar, Ö. (2025). Moriskolar (Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanlar)'ın Sürgünün Dönemin İspanyol Kamuoyundaki Yankıları (1609-1614). *Vakanuvis*, 10(2), 2551–2584. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1654256>
- Yiğit, P. (2023). *İspanya Kralı II. Felipe'nin Yönetim Stratejisi: Güç, İhtişam, Savaş ve Siyaset (1556-1598)* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.

EKLER

Ek 1: BOA. A. DVNS. MHM. d. 78. 1134 Referans Numaralı Arşiv Vesikasının Orijinali.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 78. 1134 Referans Numaralı Arşiv Vesikasının Trankribesi.

Tunus beğlerbeğisine ve Tunus kâdisına hükümki: Gayret-i dîniye ve İslâmiye muktezasınca İspanya vilâyetinden memalik-i mahrûsême çıkan müdeccel tâifesi sūdde-i saadetime gelüb mekân-ı mukayyedleri olmamağla ekseri ehl u iyâlinden dūr oldukları ecilden cümlesi biri gelüb birbirine imdâd-ı îânet ile tedârük-i maîşet ve zirâat ve hirâset etmekle sebeb olmağışün memâlik-i mahrûsemde Adana ve Üzeyr (Özer) ve Sis ve Trablus ve Kars sancaklarında ba'zı mahaller kendülere yurt ta'yin olunub beğlerbeğisi ve sancakbeyi voyvodaları ve âdemleri ve ümenâ ve ummâl tâifesi ve gayriler min bad dahl eylemeyub ve beş seneye değin tekâlifden muâf olub hâsıl eyledikleri meyve ve terekeden oşr ve resm taleb olunmayub inşâallâhu Teâlâ beş seneden sonra a'sâr-ı şer'iyyeleri hâlâ İstanbul'da binâ olunan câmi'-i şerîfim evkâfına ilhak olunmak ve zabt ve rabtiçün tâife-i mezbûreden olub dergâh-ı muallâm müteferrikalarından olan kıdvetu'l-emâsil ve el-akrân Ali zîde mecduhû sancağı beyi nâmıyla ta'yin olunmak ricâ eylediklerinde mezîd-i merhametden vech-i meşrûh üzere inâyet olunub ellerine nişân-ı hümayûnum virildi. Lâkin tâife-i mezbûreden ba'zıları vilâyet-i İspanya'dan çıkdıklarında Tunus vilâyetine düşüb ve şeyhleri olub lâkin vâiz ve nâsîh olan olan kimesne dahi ol diyârda düşüb kalmağla hâlâ tâife-i mezbûrede ol cânibde alâka eylemeyub kendu me'vâsında olanlar beğler yanına çekdiler deyu tenbîh olunan ve mûmâ ileyhe şeyh ve gayrileri dahi hüsn-i rızâsıyla istediklerinde kimesne mâni' olmamak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Vusûl buldukda bu husûsda bi'z-zât mukayyed olasin. Tâife-i mezbûreden vilâyet-i İspanya'da çıkub ol vilâyete düşüb alâka eylemeyub kendu hevâsında gezenlere beyleri yanına gelmeleri içün tenbih eyleyub ve mûmâ ileyhe şeyh ve gayriler ve bi'l-cümle hüsn ü rızâsıyla hâlâ ta'yîn olunan mahallere beğleri yanına gelmek isteyenlere min ba'd mâni' olmayub icazet vireler ki kisblerinde olub devâm-ı devletim ed'iyyesine iştiğâl olalar. Ammâ hüsn-i rızâlarıyla gelmeyenlerini kerhile gözedub kimesneye rencide ve remide itdirmeyesin.

Ek 2: BOA. A. DVNS. MHM. d. 23. 244 Referans Numaralı Arşiv Vesikasının Orijinali.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 23. 244 Referans Numaralı Arşiv Vesikasının Trankribesi

Cezâyir beğlerbeğisine hükümki: Hâlâ Endülüs ve Müceccel fukarâsı arz-ı hâl sunub mezkûrların ekseri fukarâ-yı ehl-i ilmden olub âher san'atları olmayub kâr u kisbe kudretleri olmamağla ekseri vech-i maâşlarına küllî muzâyaka çeküb vilâyet-i Cezâyir'de sâkin oldukları bilkâdda nice cihât olub mahlûl vâki' olduklarında kuzât ve sâir mübâşerîn ahâlî-i bilâda virüb Endülüsla'ya ve müdeccel virilmez deyu cihet virilmediğün bildirdiler. İmdi ahâlî-i İslâm'dan olanehl-i ilm ve ehl-i Kur'ân fukarâsı eğer Endülüs'dür ve eğer müdeccel A'râbî ve gayridir ve bi'l-cümle cihete müstahak olanlara annun gibi bir mahlûl cihet vâki' oldukda ol düşen cihete müstahakk ve ehakk olanlara tevcih olunmak emr idüb buyurdumki: Vusûl buldukda min ba'd ol cevânibde vâki' olan kuzât ve hükkâm ve mütevelliyân-ı evkâf olanlaratenbîh eyleyesin ki ânun gibi bir mahlûl cihet vâki' oldukda müstahakk olanlara tevcih eyleyub vech-i meşrûh üzere Endülüs'dür ve Müdeccel A'râbidendir deyu teallül ve gadr itdirmeyesin.